

По трагу, 1935.

Садржај

По трагу

Познаник прича о псетанцету

Смех

Делић пута

Трка

Мидинета

Обавестио га

Писмен свет

Муса и Марко

221.163.41.

-32

В. ЖИВОЈИНОВИЋ

ПО ТРАГУ

ПРИПОВЕТКЕ

БЕОГРАД

ИЗДАВАЧНО И НЊИЖАРСКО ПРЕДУЗЕЋЕ ГЕЦАНОНА.Д.

Кнез Михаилова улица, 12

1935

182

А Т Е М Е Т Р И К А

Дружеское общество любителей наук

в Санкт-Петербурге

издала в 1822 году

ПО ТРАГУ

886-32

НАША КЊИГА

УРЕДНИШТВО И АДМИНИСТРАЦИЈА
БЕОГРАД, КНЕЗ МИХАИЛОВА УЛИЦА 12

Уредник: **Ж. МИЛИЋЕВИЋ**

В. ЖИВОЈИНОВИЋ

ПО ТРАГУ

ПРИПОВЕТКЕ

ДРУГО КОЛО

Књига седамнаестна од почешка излажења;
седма за септембар 1935.

СВАКОГ МЕСЕЦА (СЕМ ЈУЛА И АВГУСТА) ИЗЛАЗИ ПО
ЈЕДНА КЊИГА. ПРЕТПЛАТА: ПОЛУГОДИШЊЕ (ЗА
5 КЊИГА) 70 ДИНАРА, ГОДИШЊЕ (ЗА 10 КЊИГА)
120 ДИНАРА. — ПРЕТПЛАТА СЕ ШАЉЕ НА ЧЕКОВНИ
РАЧУН ПОШТАНСКЕ ШТЕДИОНИЦЕ У БЕОГРАДУ 56742

БЕОГРАД
ИЗДАВАЧНО И КЊИЖАРСНО ПРЕДУЗЕЋЕ ГЕЦАНОНА.Д.
Кнез Михаилова улица, 12
1935

Омош израдио Пјер Крижанић

М. Др 1409

ШТАМПАРИЈА ДРАГ. ГРЕГОРИЋА
БЕОГРАД, Страхињића Бана 75

По трагу

За столовима, под потмулим петролејским осветлењем, седели су људи и гласно али неразумљиво нешто разговарали.

А он је извукао нож из каније и палцем му окушао оштрицу. Па онда засекао право од кључне кости наниже, а затим у лево. И тргао и повратио ребра, па левом извукао, на сплету жила које су га држале и вукле, уздрхтало срце. Затим га је принео уху, као часовник, ослушнуо и рекао:

— Не ваља.

И утолико га ножем, једним потезом, одвојио од жила и бацио.

Такав сан је уснио Витомир чика-Павлов. А кад се пробудио од учињеног напора, он је поседео дуже тако у тешком ћутању. И сећајући се редом и снажно сваке појединости сна, запазио је нарочито да при тој чудној операцији никако није било крви. И помислио с тупом тежином:

— Што није било крви, то не ваља.

Онда је устао и постојао више детиње главе. Забачених руку оно је дисало сасвим нечујно и једва се примећивало на месечини како се равномерно помиче кошуљица на његовим малим грудима. Без сваке потребе померио је Витомир мало покривач и дотакао се тешким

дланом детиње косе. Па је изишао у нечујну сеоску ноћ, пуну предјутарње росе.

Тај сан скоро као да и не изненади Витомира чика-Павловог; рекао би: очекивао га је. Али му утолико тупље леже на душу. А то зато што је већ двапут до сад имао сличан сан. Први пут у рату, кад ће оно тешко да се рани.

Било је то уочи прве солунске офанзиве на Битољ. Цео дан уочи те ноћи слагала му се на душу нека велика, неразложна и необјашњива туга као кад се човек нечега врло важног и врло потребног сећа, а никако не може да се присети шта то беше. Онда је, пред сам мрак, добио од оца писмо у којем му старац јавља да су здраво и, хвала Богу, добро, да им се само догодила штета у стоци па су сад остали свега на две кравице, и да је баба (а то је Витомирова мати) нешто као кењкава, али да то, даће Бог, није ништа онако опасно, него се само баба много као растужила и једнако помиње њега, сина, па га поздравља да напише само три речи колико да зна да је здрав. То писмо му разли душом неки сладак бол сећања на детињство, на ћутљиву али болећиву матер и простосрдечног разговорнијег оца, којима је — као најмлађи — био мезимац; затим на браћу с којом се на ливади тукао око дивљих јабука, а који, један за другим, изгибоше у бугарском рату; најзад на сестру која се, најстарија, удала чак у треће село, а коју не виде откад је започео последњи рат. Тога свега се сећао он тога дана некако друкше но други пут; баш као да се мало пре са њима ижљубио полазећи на неки дуги пут, па још осећа на образу њихове пољупце, а на

очима њихове овлажене погледе. А на ноћ, колико само што је заспао, нашао се усред њине ливаде, баш под оном дивљаком, па накупио пуна недра јабука и таман хоће да се залети у траву па да отуд чика браћу како их је предухитрио и пробрао све јабуке, кад му десна нога од колена остаде под дрветом. Притрчаше браћа да га придрже, но он се отима и брани: „Их, није то ништа. Ето: ни крви нема!” И показује им патрљак, а на колену лепо млада кожа покрила исечено место. И да би их још боље умирио он узима испод дивљаке онај отсечени део ноге и полази напред, корачајући онако са отсеченом ногом баш као да су му обе ноге целе. А отуд, из високе, самим цвећем осуте траве, трчи му у сусрет мати раширених руку и смеје се радосно: „Слатко моје дете, колико ми је оно јабука набрало”.

Пробудио се потом и одмах се целога сна сетио не као сна, него као нечега што је мало час доживео. И некако одмах знао да то није тек празан сан. Само му значење није било сасвим јасно. Он је слушао да крв сањати значи неку брзу радост. Али кад нема крви, то му је било нејасно шта значи. „Тешко да је добро”, закључио је некако сам, не зна по чему. А по јуришу тога дана нашли су га на самом бугарском рову, изводена на неколико места.

Преболевајући потом споро и тешко, он се често сећао тога сна; и не само што је знао тачно значење целога сна и сваког његовог детаља, него је био уверен да је то значење још оно јутро, чим се пробудио, исто тако, до ситнице исто, схватио. Само му је оно са мајком остало необјаш-

њено потпуно. Но кад ускоро потом доби вест да му је мати умрла, сан му се указа до потпуности јасан.

Други пут се то догодило некако одмах по рату. Вратили се они у земљу другим правцем, обилазећи далеко његово село, и одмарширали чак на северну границу да тамо до мира држе положаје. Свршен је, ето, рат, али демобилизација никад доћи. Најзад, после толико времена, добио осуство и дошао да види кућу и своје. Ужелео се био својих поља, јаружица, трња на врзинама; ужелео се да уђе у шталу и гледа како се теле отима да дође до мајке коју музу и како удара потом губицом у велико набрекло виме; ужелео се старог пса (ако није липсао) да му скаче прљавим шапама на груди и да кевће; ужелео се да види познате куће, кошеве, амбаре, дрвљанике, боцу и штир; да види девојке и младиће и чује шта је све с ким било; да слуша, најзад, свог старог оца како, седећи на прагу, распитује и прича својим танким гласићем, сучући десни брк и жмиркајући малим веселим очицама. А кад је дошао, времена је за све то било мало. Требало је још и радити, помоћи оцу да се имање уреди, орати, вући дрва, правити ограду, оправљати кош, изриљати виноград, набавити неизоставно једну свињицу. Очас је осуство прошло, а од свег што је требало урадити, видети и сазнати, ни половина није била свршена. Што је најглавније, угодило се баш као за инат да њему рок истиче у среду, а да у недељу буде свадба неком његовом брату по тетки, једном двадесетогодишњем младићу из добре куће, па је и сестра, коју толико

времена није видео, поручила да ће доћи са децом да види брата. А невеста, годину две старија од младожење, била је баш она Јока, Витомирова другарица из чобанских дана, на коју је ћутљиви, затворени Витомир много пута у поштаји мислио, и које се тако често, у данима изгнанства, сећао са младићским узбуђењем.

Жеља да остане до недеље — у ствари жеља за самомучењем — ојача у њему толико да он напослетку одлучи да преседи осуство. „Више од три године — мислио је — ни дана осуства им нисам узео. И ваљао сам им нешто, кажу, тамо где је било потребније. Сад могу баш неколико дана и без мене. Никакве им преше није.”

Отац се сложи са њим. „А, валај, и остани. Па не мари ако ћеш и да одуваш који дан под катанцем. Теже ти, ваљада, неће бити од бугарских бајонета.”

И он остаде; истина, с неком нелагодношћу у срцу; али остаде. А уочи недеље усни како седи за трпезом; на њој сила јестива и пића, а људи навалили на њега да очисти јагњећу плећку и да чита из ње шта судбина пише. Он потеглао нож иза паса; но нож запео у канији. Он одупро боље левом руком, а нож се утолико отео из корица, склизнуо и пресекао му шаку преко целог длана. Разјапило се месо, па се виде кости и жиле. И он гледа у ту шаку баш као да гледа у плећку, и просто чита из ње шта пише. Али то што чита никако да разуме и утуви, јер му једнако пролази кроз главу: „Баш чудно како је то могућно да се човек овако исече, а да капи крви не истече.”

Онерасположио га и забринуо овај сан. Цео дан на свадби ишао је некуд као пометен и све је некако био на опрези. Очекивао је засигурно да ће га нешто ујести за срце, па да ће кидисати некуд у крв; или да ће га преварити која више попијена чаша. Но дан протече сасвим мирно, и он чак, при овој зебњи од непознате несреће која му прети, заборави у неколико да се довољно наслађује мучењем ради којег је остао. „Ето, прође и то!” — рече он увече сестри на растанку одговарајући у ствари себи на неку своју мисао. Сестра, мислећи да он то о веселу говори, одврати: „Прошло, па ће опет доћи. Таки ти је живот.” И пољуби га на растанку у оба образа.

Но како се тог дана ништа не догоди — а он је још увек зебао да му се неће без ичега проћи — он се уплашио да му то претсказано зло не претстоји од преседеног осуства. И у тој зебњи досети се да из општине затражи уверење како је био болестан, па зато преседео осуство. Оде зато рано у судницу и рече што је дошао. Беху у судници претседник, један кмет и ћата.

— Шта велиш, Ђуко, да му дамо? — упита претседник кмета.

— Па да му дамо, напоследку — рече кмет поћутавши. — Наше је куче.

— Дед, богати, ћато, напиши му тамо како то треба, — обрати се претседник деловођи.

А деловођа, који је дотле писао нешто цифрастим коврцастим рукописом на тенане и увијајући, застаде с писањем, подиже главу и, машајући се полако за табакеру, одговори мирно:

— Богами, ви ако хоћете — можете; али ја јок! Ја то не потписујем.

Судци се мало збунеше. Кмет, који је стојао поред стола са рукама у чакширама, седе преко пута на клупу и упита брижно:

— А што, болан?

То је био доброћудан, али скоро неписмен сељак (једва је знао да потпише своје име), а уз то од скоро кмет, и, не знајући наравно законске прописе, страшно се бојао одговорности.

— Зато — одговори ћата — што је то лажно уверење, а зато се иде у апс.

Претседник, који је био вичнији пословима и који је ћату боље познавао, снађе се ипак брже:

— Де, де! Сад ће баш неко да распитује! Ти као да је рудничка офанзива, а не вајни мир!

Но ћата, одјутрос и иначе мало накриво насађен, ни да се опепели. Што је најгоре, он то овог пута није затезао зато, да би — као што је претседник судио — извукао штогод на „подмазивање.” Него се, љут због свађе коју је ноћас имао са женом (а повод се изродио баш на јучерашњој свадби), сетио једног старог нерашчишћеног рачуна који је имао са Витомиром, па му је згодно дошло да се баш искали. Он устаде.

— Богами, ја то писати и потписати нећу, па толико! Он јуче ваздан тресе, пред целим селом, у колу, а ја да му пишем да је болестан! Е, види, молим те! И што? Он кидош на затвор, а ја нисам? Он да забушава, а ја да идем за њега у бајбокану?

Витомир, који је до сад ћутке погледао то у једног то у другог, мирећи се већ с тим да оде и у затвор, ако се већ мора, одједаред поблде сав, као од неочекиваног ударца, кад ћата рече да „забушава.” Он пође ћати:

— Шта рече, бре? Ко забушава? — упита он пригушено.

— Мој дед! — одговори ћата и саже се да седне.

Витомир се не сећа кад је измахнуо и кад га је облепио шаком. Тек ћата се, обливен крвљу, срушио са столице на под.

Од шале се тако направила крупна невоља. Уместо неколико дана дисциплинског затвора за преседено осуство колико би у најгорем случају добио (ако му баш не би прогледали кроз прсте) он је сад имао да одговара и за напад на власт у званичној дужности. Ствар се још више замрси тим што он, због ове гужве у судници и због објашњења, препирке, вике која наступи иза тога, би толико раздражен и узбуђен, да у неприсебности из које никако није могао да се поврати, пропусти воз којим је требало да пође, те у толико стиже и војна потерница за њим. Он би, дакле, стражарно спроведен у команду. А како су та прва послератна времена била ускомешана сумњивим ровењима, то његов испад у судници, с обзиром на све околности, доби још тежи вид, те каплар Витомир не само што беше тешко осуђен, него би још и јавно ражалован.

У затвору га притиште тешка туга. Оно што никако није могао да разуме и што га је тиштало као свирепа неправда, то је да је њега неко мо-

гао да сматра рђавим војником и забушантом и да га као таквог суди. Он очигледно и тад, после суђења и осуде, није никако могао да схвати да је урадио нешто рђаво. Зар он који три најтеже године није макао из рова, сем кад је морао да иде у болницу да се лечи од рана, он који је похваљен пред целом војском, коме су сви у пуку признавали да је међу најбољима и увек њега позивали кад је требало извршити штогод тешко и опасно, зар он забушант? Он је признавао да је преседео осуство и да се то коси са дисциплином. Али није, фала Богу, рат, него мир; и ако му је за све ове три године то једини грех, ејвала! Али да њему због тога некаква рђа каже да је забушант, а да он нема права да му разбије нос и сад и увек, па да му звезда на челу сија, то му није ишло у главу. И жалије му је, чини му се, било оних звездица, но све ове муке у тамници.

Но уз ту љутњу и тугу, и још теже но оне, увлачио се у њега страх, неодређен али моћан страх од невидљивих сила, од писаног, од судбине. Непрестано се сећао сна. Оно што је за њега у том случају било најжасније, то је осећање беспомоћности које му се натурало. Први пут није, и није могао бити на опрези, баш и да је хтео. Јуриш је јуриш. Али овог пута се баш чувао, био на опрези, стрепео и зазирао, па ипак се испунило оно што му се показало, и то отуд откуд се најмање надао. Значи, дакле, да не вреди ништа бранити се? Значи да је човек немоћан пред оним што ће га стићи? Што је писано — писано је, па ма шта он радио и ма колико се копицао.

Та мисао и то осећање урезало се дубоко у њега у тим данима. Затворен и ћутљив и дотле, он постаде после овога још повученији у себе, још као неповерљивији. И, доказано храбар, као да после овога постаде плашљивији, неодлучнији, скоро рекло би се колебљив.

II

Он је седео на прагу, босоног, пушио и понављао, као махинално али и као са неким наклађивањем у сопственом мучењу, сан од којег се пробудио. Зора још није била почела, али се наслућивала по свежем поветарцу који је ишао са истока и шумео у шљивином лишћу. Било је сасвим тихо иначе. Месечина је изгледала као почетак зоре.

То што га сан некако није изненадио, што га на неки начин скоро очекивао, долазило је од неке преданости судбини и неминовности, преданости која му се постепено увукла у крв. Осјећање да је одбрана немогућна тамо где владају више силе постало је временом тако моћно да се он скоро није ни покушавао да буну. Али га је у толико теже притискивао терет овог унутарњег увиђања. „Камен кад га бацаш, мора да падне. И шта ту има!” мислио је он. Али да тај камен може да разбије падом ко зна какву драгоценост, па и да се здружи сам, то је ипак било тужно. Још тужније, што се не може спречити и изменити. Осим, можда...? То је питање које је остало за њега нерешено: да ли се може *измолити* преиначење, *измолити*?

Овог пута је злослутост његовог сна имала једну нарочито дубоку подлогу. Јер Витомир се, ево, месецима већ налази у једној тешкој магли која се све више згушњава око њега и од које све мање види ишта изван себе.

Почело је то, одиста, још пролетос.

Враћајући се једно по подне кући, Витомир чика Павлов би изненађен кад, отварајући вратнице на авлији, и заставши да загледа на њој карику која је била попустила, примети како се нешто забеласа у шљивару више куће и брзо некуда промаче. Он застаде да боље погледа, али се ништа више није видело. Лелујало се само младо лишће испод цвета који је већ почео да отпада, и у померању грана провиривало је час по час небо. Све је иначе било мирно и нечујно. А ипак та муњевита белина га ошину тако снажно, и, што је најчудније, тако одређеном мишљу, да он тог тренутка заборави све што му је мало час било у глави.

Он пође према кући као вођен неком туђом руком, тешка корака, споро. А у глави, сасвим чудно, брзином набујала потока, расла је једна сасвим јасно опредељена мисао, као пала с неба, ничим неприпремљена, ни из чега порођена, а одређена, неотклоњиво одређена. Откуда то? И је ли се доиста то нешто забелело, или му се само учинило? И је ли то доиста била мушка кошуља са наборима залепшаним од брзог хода, или се он вара?

Из шљивара, држећи руком скутове од запрегаче, дође му мало потом у сусрет жена. Он је гледао у њу равно и мирно.

— Одакле ти? — упита је он својим обичним тоном.

— Брала сам коприве — рече она и замаче у кућу.

Он постоја, гледајући за њом. Па онда закорачи преко прага, уђе у собу и, спустивши се на кревет, стави синчића на крило и узе да га тихо цупка на колону, гледајући преко његове замршене косице у гвоздене решетке на прозору.

Отада као да се све у њему некако преудеси за један нов, нарочити посао. Он споља остаде и даље исти: тих, ћутљив, спор. Али као да му се чула поштрише и удвостручише рад. Сва пажња се сабра на то једно, изненада искрсло питање; сва осетљивост преобрази у једно болно клупче, порозно као сунђер за сваки шум, за сваки одјек, за сваки покрет и сваки тон које би ухватио кроз ону једину рупицу на коју је, рекло би се, одонда гледао у свет.

И тако гледајући, запази он ствари које су сад имале за њега вредност очигледности, док су му раније вероватно промицале испред очију непримећене. Најзад се та ситна влаканца која је тражио и купио сабраше у такву гомилу, сплетоше у такав сплет, да му се чинило немогућним не веровати баш то, искључиво то једно; баш оно што је помислио у оном првом тренутку. Он се често, кад би се тако удубио у то своје питање — а оно му и није скоро силазило са душе — сећао се чуђењем како је без икаквог повода, али са потпуном сигурношћу закључио, ово што му се сад показује из свих појединости; како је знао пре него што је заправо ишта и видео; и

смешкао се са чудним осећањем неког горког задовољства како је он то прво знао и схватио, а тек потом се она појавила из шљивара. Њему се чинило да је у то умешан некакав нарочити прст, и зато је утолико више веровао да се не ради ни о каквој опсенарији, и да докази које је он за себе накупио имају пуну доказну вредност, ма колико да ниједан од њих није садржавао какву опипљиву чињеницу. Све то време текло је, тако, у ужасном, невидљивом мучењу за њега.

III

Кад се женио пре четири године, учинио је то само на наваљивање свога оца. Старац се био осамио; кућа му се чинила празном; желео је да је мало оживи женско чељаде. А онда жао му је било да заклопи очи док не види да је обезбедио огњиште потомством.

Витомир је, опет, чудно волео свога оца; не само зато што је, од детињства још, мажен и очигледно више вољен од остале деце, већ и зато што је његов разговорни отац некако нарочито добро разумевао свог ћутљивог сина. Он је скоро увек умео да погоди речју баш оно што треба, баш оно што отвара Витомирово осећање и изводи га из његове замршене и тмуре беспомоћности. Чинило се каткад да овај прости, тихи старац уме да чита мисли: толико је умео да погоди и наслути шта се у овоме догађа. И зато што га је тако разумео и осећао, он је умео боље него ико да га поведе тамо куда хоће. Он је то постизао не наваљивањем, већ неким осо-

беним поверењем које му је указивао и којим га је — за Витомира сасвим неосетно — наводио на то да поверује како сам хоће оно што је у истини била мисао и воља његова оца. Још од детињства је отац са њим разговарао тако некако као са маторцем; озбиљно, полагајући на његово мишљење и слушајући његову реч више но других. И ако би се сину чинило да није, или да не треба онако како старац мисли и предлаже, овај би озбиљно рекао:

— Ја, ја. Велиш да неће ваљати? Па лепо, дијете, да баталимо. Четворе очи, што 'но реч, боље виде.

И стрпљиво је чекао док син сам не промени мишљење или док прилике саме не доведу дотле да се оно што је он предлагао покаже као тачно. Па и тад није истицао своју памет, него се чинио као да он то није озбиљно ни мислио.

— И ћорава кока зрно нађе. Те и ја. А, веруј Бога, сумњао сам 'оће ли ваљати. Но фала Богу кад је добро.

Због те његове добре и стрпљиве памети, и због оне простосрдачне, дивне љубави, која се старцу читала на лицу, син је према оцу био не-обично болећив. И кад је осетио колико би старцу било мило да га види ожењена, он је једног дана сео поред оца испод дуда пред кућом и рекао, шарајући прутом испред себе по прабини:

— Па, бата-Павле — тако је звао оца — кад баш није друге, а оно: дела! Ја сам се решио.

— Ене! Је л' за женидбу? Ама немој ти, чикове, због мене нешто. Старост ти је као зуб-

на болест кад уврти нешто у главу. Но се 'ти, дијете, не обзири на то, већ мери по свом кантару.

— А мерио сам и одмерио. Онако је како ти кажеш. Треба кући женска рука. Па сад ти брини што треба.

И отац му је збиља нашао невесту из добре задружне куће у суседном селу. То је била ома-лена, танашна, живахна младица, ведро плавоока лица, увек некуд као ужурбана, али спретна, трез-вена, и врло одређена у свему што ради или што говори. Старац је био врло задовољан избором, веровао да је нашао баш оно што његовом сину треба, и са уживањем је гледао како послује по кући, пратећи задовољним погледом њене жустре али гипке покрете и мислећи са много очинског саосећања на то како ће „ово мало вретено” рас-прести „то замршено повесмо”, то јест како ће то мало женско створење отргнути његовог сина из тмуре му ћутљивости и наоблачености.

И доиста, она се брзо приви уз мужевље срце. Након првих дана устручавања, и док се не привиче на нову средину и не прилагоди новом жи-воту — а то се догоди доста брзо, јер је у ње инстинкт за прилагођавање био очигледно жив — она свиче на мужевљевоу нарав, и међу њима се оствари неки неугворени споразум по којем као да је свако од њих унапред знало шта ће оно друго да уради и шта од њега ваља очекивати. Она је тако имала обичај — и то је Витомиру врло годило — да му увече, кад легну, исприча све што се тога дана догодило у њеном малом животу. Она је причала живахно и просто, скоро сваку ситницу, тоном који је био некако и озбиљан

и поверљив, не запиткујући га при том, не очекујући да он што одговори, већ просто онако као да је то нужан разговор са самом собом, као нешто што није ни полагање рачуна ни молитва пред спавање, али што је ипак по мало и једно и друго. Он је то слушао лежећи на леђима, са руком забаченом под главу, запиткујући и одговарајући с времена на време по штогод, и у истини говорећи ту више но иначе. Онда би она заспала са главом поред његовог рамена, пребацивши обично руку преко њега и ставивши своју шаку под његово пазухо. Он би обично још дуго потом остајао будан, пушио и, пуштајући да му се мисли надовезују без реда, осећао неиспољено али снажно задовољство од тог њеног присног привијања.

Касније се та навика у ње постепено изменила. Он скоро није ни приметио како се заправо и кад то догодило. Али у последње време она не само што није имала више обичај да пребаци руку и стави му шаку под пазухо, него је сасвим престала и да му прича кад легну.

До оног догађаја пролетос, он на то није ни обраћао пажњу; једва ако је и приметио. Мислио је да је то нешто посве природно после доласка детета које је односило највећи део њене пажње и врло велики део њеног одмора. Али кад је после оног догађаја у шљивару почео интензивно свега да се сећа, идући у натраг и поредећи некад и сад, он је запазио да узрок није само у детету и да тај узрок није био главни. Та навика њена, њему тако драга, трајала је још дуго после детињег рођења; он је чак, чинило му се, са познаношћу могао одреди откад је почело ово ново

по томе кад је та навика почела да се губи. Оно, пак, што га је више од свега убедило у тачност његове сумње, била је њена очигледна хладноћа и усиљеност у интимним тренуцима; хладноћа која га је болела и пре овог открића, али коју дотле није схватао другојаче но онако како је она то сама претстављала: као умор и као преданост детету које је узело сву њену нежност. Сад, међутим, натурало се друго објашњење; и оно му је било много убедљивије.

И мишљу која је отада упорно рила и ткала, он је мало по мало саставио и сплео цео ток овог догађаја: од почетка, од предисторије готово, па редом до оне појаве у шљивару, и даље. То се све најзад појави у тако чврсто повезаном склопу, са толико појединости, да он више и није имао осећање као да је он то накнадно, закључујући, сам доконао, већ као да је то својим очима све редом, из сцене у сцену, гледао. И кад би му нешто ко сад дошао и рекао да ово или оно у тој његовој слици није било, већ да је он то само замислио, он би се веома зачудио, а можда и био готов да свом душом плаче, као неко којем сте на правди Бога рекли да лаже.

Уврео сав, од оног пролетњег дана, у неко потајно чуло које је непрестано бдило и стално навирало подземним гласовима, он је тада добио вид човека који стално нешто ослушкује, због чега се и оно мало оскудног његовог говора сасвим сасуши; а кад би и проговорио, то је било некако још далеко тише и некуд удаљеније.

IV

И тако, у том свом напрегнутом ослушкивању, он мало по мало закључи и дође до уверења да оно у шљивару није био нико други до Часлав чича-Радосављевић, рођак Витомиров по некој далекој тетци, човек тридесетих година, врло младолук, хитар, шалција, веома окретан и досетљив. А дошао је до тог закључка случајно; и утолико неочекиваније што он на Часлава није уопште ни помишљао био до тог тренутка.

Било је то читава два месеца по оном догађају у шљивару, једне недеље по подне, кад Часлав дође да у Витомира позајми косу да би накосио детелину, јер се његова коса била сломила. Витомир му се обрадовао као и увек, јер је волео његово насмејано живо чаврљање, и заустави га да попију по чашу. Ова посета му је овог пута годила још више зато што је, у двомесечном самомучењу од мисли која га није остављала а којој још увек није желео да верује, био већ преовладан самоћом и ћутањем, те се зажеleo био топлога људскога гласа. Туга му је тога дана већ толико наврела на душу, да он, кад седоше крај чаше и кад се запричаше, осети одједном силу, неодољиву потребу да проговори и сам, и да открије оно што га мучи. Вероватно је то из њега говорила жеља да га неко најзад разувери и да се тако ослободи мучења из којег није налазио излаза. Али баш кад је он мучно и околишно почео да наводи разговор на ту страну („Ја, тако је то!“ „Има у свету свашта!“ „И својим очима човек не може увек сигурно да верује“), уносећи у свој глас изненада неку неприкладну и сасвим, на око,

необразложеном тугу, кад у собу ступи жена са погачом и тањиром сира да послужи госта.

— Како си, дешо? — упита жена, спуштајући тањир.

— Ето, — рече Часлав са неком, како се Витомиру учини, усиљеном веселошћу — Бог види, а људи не верују.

Витомир не зна зашто је на те речи подигао очи. Али тад улови у зеницама своје жене поглед, који га ошину и заледи. Он не би умео описати то што је видео. Рекао би човек да је у њима прсла изненадна варница, осветливши магновеним блеском те, одавно иначе за Витомира сасвим охлађене, зелене зенице, и угасивши се у истом тренутку у обичан љубазан смешак. Он брзо баци поглед на Часлава и успе да улови само одблесак тога сева, преливен неком потсмешљивом ведрином. А тај блесак, тако магновен и тако хитро угашен, обасја као муња до самог дна мрачну душу Витомирову и на дну ње ону мисао коју је већ два месеца узалуд тражио. И угаси се исто тако одмах, заливши је двоструко већим мраком. Он погну главу, и замуче одједном сасвим.

Потом се сећао и сећао: тако лако и тако брзо. Зар није Часлав, који је иначе доста често навраћао к њему, баш после оног случаја у шљивару дуже времена био изостао и као да се клонио Витомира? Зар није, кад је потом свраћао, мање говорио са његовом женом но раније, и зар није отад био са њим некако усиљено весео, као при Богу овога пута? Њему се појавише у свести опаске које пре није ни запажао и за које се сад чудно како су му остале у памети: по-

гледати, осмеси, речи које је њих двоје измењивало раније у разним приликама, а које, безначајне пре, сад се везиваху са непогрешивом тачношћу и подударношћу у један исти јасан смисао, у чврсто сплетен ланац.

Он се сети како су зимус на оној слави код кума њих двоје, све у шали, испијали чаше, куцајући се преко стола, и како му је она доливала воде да му „не мркне свест”. Сети се како су се, кад су мобом брали кукуруз јесенас, њих двоје утркивали ко ће пре истерати бразду, и како су се, уз гласну шалу, гађали кукурузовином. Сети се најзад свадбе ујка-Драгиног Мицка, још под крај прошлог лета. Та свадба, то је био почетак! Он не би умео рећи зашто то зна; али зна! Она је помагала у ујаквих око кувања, а он, Часлав, био је ашчија. Толико смеха сигурно одавно није било, а Часлав му је био коловођа. Обешењак и шалџија вазда, он тог пута као да надмаши самога себе. Ченгијао се, накарађивао, лакрдијао, пецкао све од реда, држао приликом приказивања дарова здравице да се све ваљало од смеха, и стизао свуда, и стизао нарочито да пије и да игра. Играло се до зоре. А уз њ је вазда била и она.

— Снајка, држи се, снајка!

А кад су у зору стигли кући, жена му је, свлачећи се, рекла за Часлава:

— Е баш је онај наш Чавка ченгијало! Искидала сам се од смеја! Како га само она снага пуста држи!

Витомир се смејао, мало накресан:

— А јес' пун пудраваца.

А кад је потом хтео да је обгрли, она га је одгурнула скоро осорно:

— Их, какав си! Зар не видиш да сам мртва уморна?

Све се то сад одједном повезало у Витомиру, а потоњи дани су доносили само потврду за потврдом овој ненадно откривеној мисли. Још пажљивије мотрећи отад жену у разним случајевима, загледајући се у њу ћутке, скоро несвесно, са неком отсутношћу у погледу која је њу очигледно мучила, он тако, чини му се, „уварда” и испипа унутарњи склоп њене интимне мисли, да му се чинило да види сваки точкић на том механизму.

Оно што запази прво и поуздано, то је била она нека челична скрама која се била навукла на њене зелене зенице. Пре је тај поглед, и кад разговарају о сасвим озбиљним стварима, имао вазда нешто од враголасте засмејаности, која се ни у чем другом на њој није изражавала, до у тим модрим обасјаним рупицама. Сад је то, међутим, било застрто оловном сивином. Што је, пак, нарочито падало у очи, то је да она никад не упита шта му је, зашто се сваки час тако без речи загледа у њу, ма да му се чинило очигледним да је то његово мотрење мучи. Већ из тога он закључи како она слути да је он нешто запазио, али да, не знајући његову праву мисао, чека да он први проговори, како се и самим својим питањем не би можда издала. А оно што је утврдио несумњиво каснијих дана, то је да се тај њен поглед отвара поново оним некадањим сјајем само кад је Часлав ту и само кад је њему окренут.

То његово сазнање учврсти се постепено у пуну стварност. Бивало је, истина, дана кад се у њему нешто колебало и гонило га да покуша не веровати. Навирала је тад у њега потреба да разбије обруч који га је, полако, све јаче стезао. Желео је тад да проговори, да је упита, да се једном разјасни с њом. Он није знао на шта би све то могао изићи, али главно је да се то једном разбије и скине са њега та мора. Али проклетство његове ћутљивости саплитало му је и ноге и руке.

Он би у таквим тренуцима обично чекао да падне вече; и надао се некако да ће она, док он лежи отворених очију и пуши, одједном почети са њеним старим сићушним саопштењима, пуним усрдне блискости. Тад би он, чини му се, не само све опростио, већ би и поверовао како је све оно његово нагађање било пусто бунцање. Али она то ниједном више не учини. Збацивши брзо са себе сукње, она се ћутке завлачила до зида, окретала главу дувару и брзо навлачила поњаву до преко главе. После дугог узалудног чекања, он би се најзад полако и скоро бојажљиво машио руком пут ње, али се она обично чинила да спава. Он би тад, усиљавајући се на смех, промрмљао нешто што је као требало да буде шаливо, а што је бивало само збуњено и тмуро, а она се као трзала, гунђајући увек нешто што је било противљење и протест, и предавала му се без учешћа, с мрзовољом, одвајајући главу од њега и бацајући се потом као ослобођена зиду и сну. Љут на себе потом, он је данима остављао не дирнувши је, чекајући да се у њој сама појави жеља за нежношћу. Али је узалуд чекао. Сврши

се најзад, тим, што се сасвим одбише једно од другог, без речи, ћутке, и без покушаја да једно другом ишта објасне.

Велики рад око копања у то доба трошио је и смиривао његову снагу. Али је немир у њему буђен самом мишљу на ову његову невољу, која му је непрестано доводила пред очи женину слику. Њена мала гипка снага, оцртана под тежињавим платном кошуље и у жустрим покретима и прегибима за време пословања, њен хитри и чврсти корак, њен врат заобљен, са блиставим маљицама опаљеним од сунца, изазивали су све више у њему ону неутољену глад за нежношћу, неговану тако дуго кроз његово стидљиво дечаштво и његово продужено момаштво, глад коју он тада није био вичан да утољава као други његови вршњаци и која се у толико јаче угнездила у његовој души.

Он је познао жену први пут тек прилично касно, у Солуну, после опоравка од рана, у оном познатом кварту где су наши војници, обично полупијани, пролазили у групама између кућа са полуголим женама на вратима и прозорима, и тако у групама насртали у те куће да потом чекају на ред. И он је једне ноћи одвучен, уз задиркивање и смех на рачун његовог снебивања и неспретности, у једну од таквих кућа, где му је пала у део једна црвенкоса, дебела, лена девојка, која га је гледала мртвим овчијим очима, непомично, и грицкала лено семенке које је у размацама истурала језиком. Њему је остало од тога неко гађење на души за сва времена. Оно нешто што је он замишљао, а што је у свему

ваљда било главно, није се ту догодило. Он није свакојачко знао шта је то; али његова глад, само заголицана, остала је и неутољена и још појачана.

Женидбом то нешто, што га је годинама изнутра секло и раскивало, било је најзад овладано и напојено; али је кратко трајало да би било засићено. И зато се сад јављало у двоструко снажнијем виду: и као стара, кришом однегована жеља, и као последица тога што му се чинило да је лишен нечег што му је по праву припадало, те га то још више изазивало.

У један мах то га толико ражести, да се осети потакнут на освету. Он помисли тад на свој стари дерт, на сувоњаву витку Јоку, која се сад складно била заоблила и која му се срдечно насмехивала кад год би се срели. Тек сад му се чинило да је она добро знала шта је он за њу осећао и да му се, можда, и надала, али да није имала куд, већ пошла тамо куд су је њени дали, као што је то на селу ред. У толико пре што он није ништа казао, а девојачке године су скупе. Сад му се чинило да и она по мало жали за њим, иако је отишла у имућну кућу; и, ко зна, кад би само покушао... Али он убрзо увиде да од тога нема ништа. Он не зна, истина, шта би она рекла: жене су чудна работа. А види да и други свет не узима то баш тако страшно. Зар се мало говори о сличним случајевима? Но у њега је то старинско тако глупо уврежено у душу... Својта му је она сад! Куд се ту сме што и помислити! Он се ту недавно, о петровском вашару, узео да шаљака с њом купујући јој колаче за децу, и чини му се да је она ту шалу примила

баш онако како би он желео, смејући се испод ока и отурајући га у шали шаком („Их, Вито, аратос те”), али је он ни за руку не могаде да прихвати, камо ли што друго. А кад размисли потом опет о свему, увиде: „Аја, није то за мене! Што није Бог уредио, није.” Он и онако није у том послу био спретан; помисао на сродство сасвим га је кочила и бранила од искушења. Није, међутим, ни знао да та мисао о освети потиче можда баш из жеље за Марицом, његовом женом, и да своју намеру не би могао остварити баш и да није у сродству са Јоком; јер да је оно са Јоком прошло, надјачано оним што је дошло откад се оженио и појачано још у овом незаслуженом трпљењу.

V

Нарочито га је болело у овом што га је снашло то, што он све ово ничим, мислио је, није заслужио. Ништа се са његове стране није догодило што би иколико правдало и објашњавало женин поступак. Он је остао био исти све време, па чак, чини му се, и сад, кад овако незаслужено пати. На ту неправду он је сваки час био поново кадар да плане и букне као оно онда кад му ћата рече да је забушант. Што је та неправда била зачињена још и родооскрвњењем, то му је још више мутило разум и разгребавало срце. У часовима кад би га особито притисла ова мисао, кад се у својој немоћи гризао и кидео, и кад би га сажалење према себи због незаслужене казне свега овладало, он се питао: је ли могућно да не казни небо овај грех? И све му је очигледније било

да то није могућно. „Ма платићеш ти то ма кад!“ У тој мисли која му се све чешће врзла кроз главу, протежући му се кроз душу као каква оса о коју се придржавао да не падне, остајало је вазда некако нејасно на кога он то мисли: на њега или на њу. Али га је увек од те мисли хватала још већа туга, и чинило му се тад да би све лакше било кад би бар могао да заплаче. И увек би тад, готово махиално, одлазио у собу, узимао свог синчића, метао га на крило и погурен над њим грицкао му сувим уснама косу.

А још горе од свега била је та његова проклета мутавост. Кад би могао да проговори, чини му се да бих одмах разбио обруч који га стеже. Али стид му је још више стезао вилице и он је, седећи у кафани међу људима покаткад, тек да чује говор и да корсем заборави, кривио главу у страну, бојећи се да погледа људима у лице.

Говорили су људи њему више пута:

— Ти бре, Вито, као да немаш језик. Говориш ли ти, богати, који пут с ким?

А он се обично смешкао:

— Говорим, што да не говорим.

— Море и немој да говориш — нашалио би се ко. — Терет је то. Треба ту и мислити.

А Витомир је одмахивао руком. И зато што се није љутио на шалу, тапшали су га обично усрдно по раменима.

Но ствар је била баш у томе што је Витомир мислио — мислио о свему и свачему, о стварима, право рећи, и сасвим непотребним, али што није могао да говори. Просто није могао. Но да је

и могао, ко зна би ли му то много вајдило. Јер на селу се и иначе тешко има где да одлије оно што се скупи на душу и претежа. У вароши је то некако друкчије. Ако ништа друго, ту се бар чешће прича о свему и свачем у чему бар човек може узети учешћа; па — ако му је пена подигла поклопац — може да се исприча кад му дозлогрди, говорећи бар тако „уопште“. Може бар у свађи, можда, да каже и да чује што о ономе што га тишти. Има, некако, више могућности да се одлије.

У селу је то теже. С ким да се поразговори? Људи су за својим пословима свакодневним, увек нечим заузети, и сваки далеко, рекао би, на читав пушкомет. А кад се и нађу заједно, они све траже и нађу неки заједнички посао: веселе се и поцикују, свађају се и туку; само о тим својим личним бригама не разговарају. И не умеју ваљда, ако би баш и могли. Како да кажу? О жетви, о скупоћи, о кајишарлуцима, о свим тим заједничким пословима и интересима они умеју да се споразумевају; ту имају један заједнички и разумљив језик. Којим језиком, међутим, да разговарају овде? То што би они рекли, кад би о овоме говорили, то они осећају и снажно и јасно често пута; — али како да кажу? Чим би и покушали, то би одмах испало некако сасвим друкчије. Они решавају то, зато, сами са собом, у неким мисаоним јероглифима који се не би дали превести на овај наш језик. Лежећи негде под дрветом и гледајући у небо, ходајући са рукама на леђима за својим стадом, звиждујући на колима која под ноћ уз равномерну шкрипу вуку волови, пушећи дуван уваљени у откосу док око

них певају зрикавци, — сами, одељени од свега, решавају они ова своја питања на основу некаквих нејасних, можда урођених, можда за ту прилику тражених и нађених закона, понирући најчешће тако само све више у широку реку свога душевног склопа, која их што даље то више вуче својим током.

Код Витомира се ово, рекосмо, појачавало још његовом мутавошћу.

Овог пута његова збуњеност је долазила још и од тога што му се чинило да сви већ знају његову срамоту и што му је изгледало да сваки час види на лицима људи подругљив осмех. И он би зато брзо остављао кафану и одлазио куд, најрадије у поља, где би, чинећи се да нешто ради, тумарао од оцака до оцака, од врзине до врзине, и пуштао да се оно једно клупча по њему кроз неодређене, недовршене и недогледне мисли.

Ех, да му је сад отац био жив! Али старац је, шест месеци по његовој женидби, склопио једног дана тихо очи, онако тихо као што је ишао и говорио, задовољан, што је збринуо сина и што ће овоме бити добро.

— Ја ти и онако немам зашта више да шеврдам по овој земљи — казао је кад је осетио да му се ближи крај. — А тојаги неће ништа фалити ако је и немадне ко више вући по прашини.

Да је он знао шта ће бити за две-три године!

VI

Све се то одјутрос поново врзло по његовој глави док је седео на прагу и гледао магличасту

долиницу под собом. Било је ванредно тихо и шушкало је само лишће на дуду, једва покретано предјутарњим дахом. Учини му се у један мах да то само небо, утишано, послушкује његове мисли.

„То што крви није било, то не ваља.”

Та мисао се понављала као одјек, једини чујан у збрци његових мисли, муњевитих и крајичастих као у сну, пуних слика сећања и готових закључака, али далеких као ове њиве пред њим у пољани под овом беличастом измаглицом месечине. Али и та сама мисао, обнављана у правилним размацама на неком великом точку који се у њему окретао, као да није имала свога тела; без облика и лица, неприступна чулима, она је наилазила само као тупи удар била, снажног али спорог.

Витомир најзад устаде, узе гуњче из куће, огрну се њим, и онако бос полако сиђе у шталу.

Краве окретоше главе кад он отвори врата на стаји из које удари топли и наkisели задах на мокру сламу и на овлажену длаку.

Стављајући сено у јасле и разастирјући га испред крава, он осети у један мах како му нешто влажно дотаче уво и врат. Он се маши руком као човек који се брани од мува, махинално, и тад му рука дотаче влажну говеђу губицу. Витомир се обазре. То га је Булка тихо дотицала широким ноздрвама. Нешто предано и сетно било је у великим очима животиње, која је упорно и питомо гледала у њега. И нешто дубоко нежно, исконски људско, нешто што се само у дотицају са децом осети, таче се његове душе од тог по-

гледа и од тог тихог влажног додира. И као да би хтео да каже захвалност за неку дубоку топлу реч, једну од оних које не додирују рану а ипак је заспу мелемом, он стави своју рапаву руку на топлу, под јармом отврдлу мекоту врата, а нешто налик на сузе пође му пут грла. У својој дубокој утонлости, у којој је изгледао тако тих и непомичан, он није био ни осетио колико му се било накупило на срцу.

Да забашури овај нехотични унутарњи покрет, као да би се стидео пред тихим зеницама те предане животиње, он пође дланом низ меку кратку длаку, промрљавши нешто што је требало да личи на тепање. И тад му се рука дотаче дубоке, гнојне, запечене ране при крају широка врата. Витомир се трже од тог додира као кривац.

Тек сад се сетио тога. Већ неколико је дана како та рана, загнојивши под јармом и зацрвљала, рије под кожом и како је он свако јутро лечи. Заборавивши очас на себе, он брзо оде до прозорчета и врати се одмах са кантицом витриола.

Јутро је већ било ушло у стају кроз широм отворена врата. Видело се већ јасно како другој крави, која је лежала иза Булке и преживала, пролазе лоптице хране кроз дугачки једњак и заустављају се у грлу. Видело се како мали вранац, везан у другом углу, извија поглед пут газде и пут крава, трзајући главу у вис, и звецкајући ланцем на алки.

Витомир приђе Булки и, потапшавши је по слепоочници, подиже кантицу. А она само пови дубоко врат и спусти главу. На овај покрет друга

крава одједном скочи на ноге и престаде са преживањем. А вранац, усцептао, застаде високо издигнуте главе. И кад љута течност поче да се слива у велику рану, коњ завриска оштро и продужено.

Витомир то други пут не би ваљда ни приметио. Овог пута, међутим, тај писак му се толико забележи у срцу, да он за тренутак застаде са сипањем. Животиња је међутим још увек чекала погнуте главе. Он брзо насу остатак потребне количине, а онда се одмаче корак. И виде само како Булка, одупрта чврсто ногама о тле, дршће сваким рибићем, али се не миче. Једино што потом одмахну главом и лагано исправи затегнуто тело. Док је друга крава непомично, са људским страхом у очима, пратила то што се догађа.

Тај догађај се одједном дубоко утисла у њему. И као што крв нагло навали пут нове ране, тако и његове оболеле мисли нађоше ново средиште којем поврвеше и око којег се узеше да гомилају.

Како је стрпљиво и како захвално та животиња тражила и чекала витриол на рану! Витриол, од којег су оне друге, здраве, јаукале.. И на ту мисао, у коју он ни једног тренутка није сумњао, њега су сваки час подилазили трнци неког неизмерног сажалења који су се сви, као поточићи, сливали пут његове ране; ране коју он никад дотле тако јако не осети и тако сликовито не виде.

„Витриол — мислио је он — витриол; и то може да буде мелем.”

VII

Ушавши поново у кућу, он заста жену где послује око ватре загрнутих рукава из којих се појављивале руке младих и меких линија. Разгрћући пепео и потом дувајући у сламу да распали наслане гранчице, полуклечећи, боса, она се прегибала напред, од чега се затезали мишићи на поребрици, припијени уз кошуљу, и уобљавали рамена и дојке испод неприкопчаног колира. Он постоја ни сам не зна што на прагу, гледајући њен напор као да би мислио о томе како би се спретније могло обавити то потпаљивање. А кроз дланове му прође као бол осећање тих њених покрета; и у исти мах, напоредо, затрпета у души она малочашња мисао: витриол на рану. Дође му одједном да нешто страшно викне, да гадно опсује, да лупи песницом о неки суров предмет и да је види како се превија пред њим од страха и покорности. А она се, још клечећи, окрете у толико и, погледавши га мирно, хладним испитивачким погледом као да хоће нешто да се обавести, упита само:

— Хоћеш да ручаш?

Њему опет прође језа кроз крв:

„То што није било крви...”

А онда одмахну главом да неће и узе да се обува. И као и увек кад њим преовлада мора, он пође у поље. Био је узео косу да у детелиништу накоси за краве храну.

Идући низ сеоски друм са којег је од његових стопа полетала прашина у лаганим спиралама, он се, као и обично у последње време, предаде

оној језиво-слаткој игри унутарњих, подземних сила које су се драматично рвале око неке још непознате сенке његове мисли. Његово јутрос дубоко уморено осећање колебало се у великим амплитудама између неке свирепе огорчене жалости и неког незнаног и скоро паничног страха, као што се нездрав организам кад наиђе врућица колеба између наизменичних таласа ватруштине и грозничаве зиме.

Дан се спремао да буде врео. Тешка сунчана тишина слагала се у дебелим слојевима на земљу и варничаво одблескивала у ваздуху. Удубљен у равномерно тапкање опанака по прашини, он није ни запажао да ли пролази ко мимо њега друмом или не. А на оном унутарњем точку, као причвршћене за какав велики витао, испливавале су у све живљем одмењивању две слике: лик дрско насмејаног Часлава, и силуета сиве мале црквице на зеленом пропланку међу липама.

Та слика Чаславова била је све чешће његово виђење у последње доба. Он не зна кад се она зачела и како се створила. Али, допуњавана постепено, она се устали у један потпуно изграђен приказ који је сваки час испливавао са свирепом насладом у његовој уобразиљи. Овако је тачно изгледао тај приказ:

Он, Витомир, био је однео у воденицу да самеље брашно. Али је навала у млину била велика, те је тек сутра могао доћи на ред. Он је зато и цакове и кола оставио код воденичара до ујутру, а сам се вратио кући. При повратку просула се киша. Али он се није склонио нигде, но је прецицама журио кући. Стигавши, прескочио је плот,

па се поред амбара и коша привукао до шљивара и заобишао кућу с горње стране. Крај прозора је постојао и ослушно. Онда је пришао на прстима и гурнуо полако врата. Но на њима је, разуме се, био запон. Тада је Витомир, кроз раније спремљену рупу, ножићем мало по мало повратио запон и врата се отворила. Од плуска се није чуо његов грозничави, али тихи рад. Онда је упалио свећу, као што обично ради, и ступио у собу. Из кревета су тад скочили њих двоје. Но Витомир је само тихо рекао:

— Добар вече, Чаславе.

И пошао да му пружи руку.

— Ти си се од кише ваљда склонио?

А Часлав се, по његовски, гласно насмејао, прихватајући се за гуњ.

— Јес', пустиња, дибидуз ме ухвати.

И тад је Витомир одједном измахнуо ножем и зарио му га до кључњаче. А онда је клекао на њега и обрезавао му јабучицу, док је крв шикљала прскајући га по лицу и падајући на побледеле, забезекнуте беоњаче Часлављеве. А она, Витомирова жена, скупљена у клупче у углу кревета и унезверена, давила је само шакама грло, не могући прословити ни слова. Једино дете, пробуђеано самртничким јауком, врискало је избезумљено страхом.

Даље он није развијао ту слику. Али се иза ње сад одмах јављала она друга, изникла из мистичнога страха наслaганог у њему злослутним, непојамним сновима. И са њом нека тешка потреба да побегне од зла, које му је кроз њих навешћено. *Измолити*, кад би се нешто могло *измолити* да га

мимоиђе та чаша. Слика црквице се, на ту мисао, полако изнимала на тамној основици његове свести.

Он није имао никакву одређену претставу о Богу; али је толико пута, чинило му се, стојао са њим лице у лице, у језовитим тренуцима рата. И он га је тад, чини му се, осећао ту у грудима као бол и као сузе, као детиње сузе, и веровао да то тад додир божје руке отвара у њему неке затворене изворе туге да уђе у њ и осведочи му своје присуство.

Но да ли молитва помаже и од писанога?

То му није било јасно.

А на ту једну мисао празноверни страх је опет овлађивао њиме.

На савијутку где је одвајала пољана за поље савијала се једна кржљава врба. Он поче да броји кораке.

„Ако буде пар — мислио је — онда јесте.“ Он је ретко начисто знао шта је „јесте“ и је ли то нешто повољно за њега или не, али се све чешће обраћао том питању судбине, као да отуда чека спас. И сваки час је, сасвим изненада, почињао да броји „један, два; један, два.“ Одговори су се потирали, он се трудио да разабере да није погрешно у бројању; правио нове пробе да провери прве одговоре; али нити је долазио до каквог уверења; нити је могао да се остави тога.

Из унесеног бројања трже га баба-Ранђија:

— Е, мој Вито! Која ли ти је то вилогорка памет занела, кад си се тако задубио? Је ли, благо баби, снаша ја л' девојка?

Она је држала котарицу у руци и лагано плела, гледајући га својим насмејаним црним очицама, усађеним у жућкасту белину старачких бора.

— А јест, што кажеш — одазва се Витомир кад се разазнаде.

И онда настави пут, мало љут што је побркан у бројању.

VIII

Газећи поред кукуруза и стрњишта, поред багремова и врба, путањама које су скакале са оцака на оцак, и са врзине на врзину, он стиже у своју детелину, местимично већ посечену, и застаде да је по навици одмери.

„Биће до отаве. Неће морати да се квари трава.”

У суседној кукурузној њиви од нека два дана орања корен је већ био свилао, снажан и чврст, на набујалом зеленом стаблу. Он је рачунао у глави колико ће донети кола. А онда збаци гуњ у хлад и узме да коси, настављајући у себи са рачунањем. Жито је већ био збрао и овро, прву траву откосио. Кад плати порез, и ако измири дугове, остаће опет колико до нове жетве, можда и преостати. Но, ако баш затреба, узмеће да раскрчује забран. Иначе га већ нагризао црв. Тај рачун чинио је он махинално, по навици, и не осећајући при том да стално нешто у последње дане распојеђује, као да се то некуд спрема и опрашта. Зато му се увек, као најважније, наметала мисао:

„Само да дугове платим.”

Његово је стање било средње; али су и његове потребе биле скромне. Да није било дугова,

који су се повлачили из неродних послератних година и подужице за обнову домазлука и алата, он би могао, и поред тешкоћа које су наступиле, бити задовољан.

Кад накоси колико је хтео и веза замашан сноп у вренгију, он, знојав, седе у мали багремов хлад, и, положивши главу на овећу грудву, запали дуван.

Оно у њему као да се било умирило. Пред њим, недалеко, жуборила је речица и крај ње се црвенео глог. Над њим се таласала варничава белина јаре и кроз њу пролетали голубови, ласте и препелице у јатима.

Онамо, на обали крај глога, он се свлачио са братом кад су се, напасајући стоку обалом, купали лети. На оној обали је он Јоки, још децом кад су били, сакрио у жбуну хаљине које јој са купања украо, па она кукала из воде, док га није умилостивила да их врати. Стидела се. А овамо су стотину пута пре тога лежали сакривени у купињаку и објашњавали једно другом тајне које су старији од њих брижљиво и љутито крили. Како се човек промени! Ко би рекао да ће и њему касније бити стидно да је у очи погледа.

А кад је у дванаестој-тринаестој години узео да се момчи, он је баш ту под тим глогом, опружен полуго по топлој трави, слушао како му један тек ожењен момак прича о својој женидби. И он је, распаљених чула, преображавао Јоку до невесте, али и осећао како он то своје тад ником неће причати, како ће то бити само његово, скупо и слатко, одвојено сасвим друкше но што је то код иког другог. И жао му само било што

још није „баш велики.“ Колико пута се доцније та његова слика, и жеља која је ту слику испуњавала, обнављала. У томе је лежало нешто, чинило му се, од свега најглавније. А, ево, како се завршило!

И опет га свом снагом шину за тренут утрнули бол. Лепе слике сећања запекоше га још више.

„То је баш она ствар — мислио је он — што нема краја, као оно онда у планини.“

Сетио се био оне ноћи, кишне и мрачне, и пуне леденог ветра, кад је на фронту био послат као ордонанс, а он се загубио у незгодном терену, и сву ноћ се окретао у круг, док није једва у зору, сав мокар, каљав и изубијан, видео да се, ко зна који већ пут, вратио онамо одакле је пошао. Сећа се да је онда у једном тренутку, онако усред ноћи и фијука, био сео и гласно заплакао.

Али сад не може више ни да плаче, то је!

„Ту витриол само помаже, ваљда“, — мислио је он даље — „витриол“.

Или да може бар да буде као његов отац што је био. Онда би одмах, зар, знао онај једини пут. И откуд само његовом оцу такво погађање? Какву је он то тајну знао? И да није та његова доброта и сва та његова ведрина била, ипак, много тужнија но што се то чинило? Он не зна што му сад долази та мисао, али му се баш чини да ће то тако и бити. И све му је на врху језика нешто што баш с тим стоји у вези; само не може да се сети шта.

На кога је, напослетку, он, Витомир? На оца или на мајку? Мајка је, истина, била ћутљива, али мека и стрпљива. Она није умела да плане, него би бризнула у плач. А онда брзо заборављала бол и причала потом све што је заболело и што је помислила. А његова браћа су, истина, била ведрија и разговорнија, помало чак и хвалисава, али су дуго држали срце и били склони да плану као и он. Зар није најстарији, Милутин, потегао на друга нож и зарезао му мишицу, само зато што је овај, ко зна зашто, слагао како је Милутин крао у нечијем бостану. Витомир је тад још био дете, али се сећа добро.

„Ружно и јесте лагати, напослетку“ — мислио је Витомир даље — „то је турски и за Турке.“

И као да се одједном отвори неко окно на души, он виде да је то оно што га у свему овом његовом тако тишти и буни. Лаж, она петвековна и прљавица, о којој му је дед по мајци причао, а коју су најцрње запамтили наши стари, лаж које смо се нагутали као стида и која нам пече утробу, лаж...

Удубљен тако, он није ни приметио како се издалека набирају сивкасти праменови облака. Тихо, и као да се дојављују један другом, они су заокруживали са три стране небо, шиљући танке уздужне праменове једно другом у сусрет. Но све је иначе било тихо.

„Добро је те сам овро жито.“

И како је однекуд волео да посматра облаке у оном њиховом постепеном котрљању и прикупљању, он се унесе у њихово меко одвијање и пре-

плитање, заборавив тренутно сасвим на себе. А онда одједном помисли:

„Ето, утеци ти сад, ако се оно одасвуд склопи.”

И са чујним ударањем срца примети како облацима пролете Чаславова сенка. Огромна, прозирна, хитра и насмејана. Па се разли, разли, а на врху облака, на чистом плавом небу, поче да расте торањ, и онда се појави црква, и липе чак око ње... Па се све опет расплину.

„Бадава, мислио је он, гледао што гледао, све опет видиш оно.”

А из свести, као да је чекало на тај један знак, исплива одједном оно што му је малопре било на врху језика.

То је била једна прича, коју је његов отац, давно — давно, често волео да прича. А она је гласила овако:

„Причао ми, — говорио је ча-Павле, — једном један старац о напасти у којој је био, па каже:

— Идем ја за стадом по ливади и звиждућем, богами ти данас не бих умео рећи шта; само знам да ми се наврзла на језик нека попевка, па тамо-амо, све њу па њу. Преврћем штапом вилину косицу, чепркам нешто око ње, као све тражим нешто да видим; радим бајаги и мислим као о неком послу. Задижем трње око врзине, гледам јесу ли попустили кочеви. Решавам би ли било боље да се онај трупац од посеченог храста извади да не трули и рачунам: биће у њему добра два метра дрва. Видим како краве неће редом да пасу, него биркају: ту штрбни мало,

онде мало, а трава до чланака. Мислим се: што не пасу редом, кад ће, знам, после опет да се врате и биће им добро оно што су сад оставиле. Све то ја гледам и мислим и пратим некако баш пажљиво. А опет ми је то некако далеко и неважно. Кроз све то једнако навире ту доле оно, оно друго. Јеси гледао како се из мирног вира клобуча подземни извор? Сва вода мирује, равна и тиха, и само на том једном месту сваки час пробије кључ и забрбори. Е, тако ти је ово било. Ма куд пошао, ма шта радио, оно се једнако клобуча и брбори. Ја звиждућем једну попевку, а оно ми отпева другу. И што више брбори, све као да се више надима и расте. И како да ти кажем? Веле: човек размишља о том. А ја ти не бих умео право рећи шта је то било управо. Јесте, истина је, човек једнако гледа у то, једнако га види сасвим јасно, и оно му се једнако урезује у памет. Али да си ме упитао да ти кажем шта ја то баш видим, то ти не бих умео рећи. Као да стојиш на обали и гледаш како вода отиче: једнако се измиче, једнако се мења и прелива, а све опет изгледа непрестано иста и никако јој се не мења жубор. Али што је дуже гледаш, све ти као нешто бива јасније. Тако се и овде једног дана пробудиш и знаш јасно: ето, то ћу да урадим. Онда узмеш нож и поћеш сасвим чврсто и мирно као да си пошао да подрезујеш виноград: знаш да је том послу време. И да се не нађе њен неки далеки стриц, Бог му покоја дао, да спаси кад сам измануо ножем и да прискочи на време, одробијао бих ти ја своју старост. Овако сам му платио поштено што

сам га посекао, и сад смо добри пријатељи и живимо један с другим као људи.”

IX

Облаци су се нагло преплitalи. Преко тамних маса летеле су сиве, и заједно све брже јуриле да затворе слободан део неба, још увек невино насмејан пред овом мрачном немани која га је гутала. Прве тешке капи прокапаше. А онда од једном дуну снажан ветар витлајући преко поља и преко села, које се пело уз узвишицу, облаке прашине. За њим, као чекајући на знак, засекоше са три стране укрштене муње. И, заједно са тутњавом, која се проломи, плъусну коса, оштра, густа киша, од које замириса свила на кукурузу и растопљена топлина земље.

Небо се зачас уједначи у тамно-сиву масу из које је лио снажан плъусак, који се мало потом прошара градом.

Витомир је журио путањом, која се очас раскала и између високих кукуруза који су, покретани, сливали са пера и своју воду на човека до коже покисла. Но он, из неког пркоса, не хтеде, ни кад изиђе из поља, никуд да се склони, но настави пут, тешко извлачећи опанке из жуте раскалаане глине. Небо се шарало оштрим, продуженим муњама. Около је све чешће пуцало и тутњало, и оштри проломи громава проносили су се стоструко кроз влагом засићену атмосферу. А он је, мокар и знојећи се још уз то од напора, повијен под теретом накисле траве, газио напред са неким злурадним осмехом у себи, као да се тако свети нечем што, распламсало у њему,

букти још жешће од овог напорног гашења, као велики пожар од недовољно воде.

Кад стиже најзад кући и збаци терет, он на кућнем прагу затече Часлава. То беше тако неочекивано, да се он чак и не зачуди.

— Од кише си се, биће, склонио? — упита он.

— Од кише — одговори Часлав и пови врат пут неба, да осмотри облаке.

— Седи, неће то брзо — рече Витомир, па бацивши гуњче на клупу, уђе у собу да се пресвуче.

Тек сад, свлачећи рубље које се цедило, осети он умор. Дамари су му тукли у стегнима је осећао напор. А ипак је мисао нешто брзо превртала и разбирала.

Кад се врати, он седе на трonoжац према Чаславу, а жена донесе ракију и кафу. Гутали су неко време све троје, само је дете на клупи чангрљало кашиком по некој плеханој кутији. Оно што се нарочито забележи у Витомировој пажњи, била је несвикнута озбиљност Часлављева. Али он не упита ни где је био ни откуд долази.

— Бојим се да није град захватио виноград — рећи ће у неке Часлав.

А Витомир прихвати:

— Није опасно.

— Мислиш?

Онда се опет сви ућуташе. Само што би се Часлав, пушећи и срчући кафу, с времена на време изракнуо и отплънуо.

За мало па киша узе да слаби. Појављивало се већ плаветнило на крајичку неба што се видело кроз отворена врата.

Часлав се диже.

— Остани да ручамо — понуди га Витомир.

— Аја, морам да журим. Збогом остајте! — и пожури преко прага.

А све то време жена не рече ни речи.

Х

После ручка Витомира ухвати сан. Беше то узнемирен, кратак сан, у којем Витомир виде пуно недовршених слика и од којих му, кад се пробуди, остаде само неодређено осећање немира. Сећа се да је било много неког света, као на вашару, да се ту његова жена некуд изгубила, и да је он непрестано јурио кроз свет да је нађе („Наћи ћу те, кујо, нећеш ми умаћи”), да се свет на то његово трчкање и гурање није ни обазирао као да је то нешто сасвим обично, да се само једна баба насмејала гледајући га и рекла му: „Их, и ти си неки! Као да је она бенава и не уме да сакрије траг! Вратиће се, ни абера немај!” А онда је видео Часлава где бежи преко вашаришта што може, гурајући и обарајући свет, а за њим потрчао народ и виче: „Држ’те га! Држ’те га!” А за све то време синчић га држи за руку и говори: „Тата, тата, ја тебе волим.”

Пренувши се он се усправи у кревету. Било је запарно у соби. О прозор су, зујећи, ударале муве. А под знојавом кошуљом тукло је срце.

Ослушнув, он чу далеко негде у авлији децији гласић, који је нешто певајући викао уз снаж-

ну лупу у канту. И чу под прозором женин глас који је довикивао пилиће и у исто време нешто весело разговарао с неким. За мало, па чу и пун, спор глас комшике Анице, која је чешће навраћала, са плетивом у руци, на разговор.

Витомиру одједном би нешто лакше. Сетивши се одмах Часлава, он се некако зарадова нечем и одахну. И неки задовољан мир му прелете душом. Је ли га то анђео чувар спасао од зла? Је ли га одбранило његово тешко страдање пре тога? Или је био само уморан и исцрпен? Свеједно шта; он само пожелеле да умакне искушењу; и сети се опет свом снагом црквице на пропланку.

Уосталом, од кише се Часлав склонии, и ту није могло бити ништа зазорно. Куд је он и могао знати да Витомир није код куће и да се неће пре олујине вратити. А мисао да је, упркос свом злокобном сну, избегао највећу опасност, поврати му не само мир, већ скоро и веселост, јер се некако дубоко понада да ће му овога пута вишње силе помоћи да преодолу нечастиве гласове.

Он се испљуска потом водом, па онда чак дође под прозор, поздрави се са сусетком, и узевши на крило дете које му дотрча у сусрет, поразговара мало са Аницом, што и саму сусетку изненади.

Сунце је опет било опекло и ваздух био пун врела испарења, али и свеж од мириса зеленила који је долетео са лаким западом.

Човек најзад остави дете и пође за послом.

Цело то поподне живео је као у неком олакшању, скоро оживљен, као да се све оно криво у њему било засуло неким меким слојем лакоће.

Тек увече, док је у кафани седео и ћутке гледао како људи, уз шалу, гласну вику и трескање о сто, играју карата, на њега одједном налете опет језа оног неразложног страха, и он, као да му неко шапну, помисли како Часлав уопште јутрос није покисао. Опанци су му били сасвим суви! Онај мир одједном опет би поколебан. И онда оно чудно ћутање! И њен весели разговор са сусетком! Но ипак му је, баш зато што је у целом том сусрету било нечег нејасног, било тешко и скоро мрско да даље прати ту мисао. Можда и зато што је био исцрпен. Оно друго, радост од избегнутог зла, брујало је јаче, надвлађивало и мирило.

XI

Прошло је потом два дана у некој потпуној утонулости и миру. Као да је све некуд дубоко било запретано. Далеки одједи трзања од ненадног страха наишли би каткад, али само као мала усталасавања још сасвим неутишане воде. И ако је за то време нешто мислио, то се није бележило у свести, но таложило негде у непознате преграде. Сећао се само чешће очеве приче и тад се као нешто у њему распоређивало и одвајало; али он није ни хватао ни умео да ухвати шта.

А трећег дана био је светац, слава његове мајке, коју је он, за покој мајчине душе, придржавао скромним обредом. Једино на што је за ова два дана трајно мислио, то је био овај обред. Отићи ће, припалиће у цркви свећу родитељима, и тад ће се из све душе помолити незнатим силама, онако као у злим часовима на фронту.

Устао је рано, узео сам нову преобуку, спремио се свечано, па рекао жени да спреми и дете; хтео је и њега да поведе у цркву.

— Куда ћеш? — упита жена.

— У цркву, знаш ваљда. Дај колач.

— Шта „знам” — обрецнула се она одједном — кад ништа не кажеш. — Сад чекај док умесим.

Нешто се вулканском снагом заталаса у њему. Он заусти да грмне, да запенуши — он не зна управо шта све поуми — на ту њену реч. Али остаде само загледан у њу и једино што му задрхта лева усна. А онај ненадни бук у њему одједном понова леже, као да се брзо прекрстио у себи па нечастива сила уплашено стукну.

Али му горчина и нека недосежна туга опет залише душе. И док је чекао на колач, који је жена са журбом и са љутњом радила, у њему се клобучало огорчење и купило у једну жижу на срцу, која као да је вапила за витриолом. Чинило му се као да осећа како му се шетају црви по рани.

Тај њен неочекивани осорни одговор као да је путовао по крви и будио једну по једну све оне тешке отровне мисли које су се биле притајиле и чиниле да су заспале. Он осети у њему такав један доказ за све своје сумње, да су му се образи сваки час палили стидом. Та мржња која је из њених речи избила, та лаж која се у њих уплела падали су му на душу као пљување. И најзад, оно најстрашније: то оскрнављење његове светиње; оне светиње у коју је он полагао све. И зар, најзад, слава његове мајке, па дакле и његова слава, није

слава и њој? Да је заборавила, то он није ни тренутка веровао. Значи, хтела је да га удари по образу, да пљуне на његову најсветију светињу.

Он се усиљавало да не мисли на то, да окрене душу молитви и цркви, да се припреми за последње мољење. Али је отров кружио и сабласно распиривао ово скрнављење до чудовишног пљувања на образ.

И сећао се, грозничаво и раздражено, како се људи осмејују кад га виде — подсмевају му се очигледно; и како све у његовом присуству нађу да причају ствари у којима се, завијено али јасно, циља на њега и настоји да он чује — исмевају му се. Цео свет зна за његову срамоту, а само он затвара очи и ћути. А зато добија ово: да му се обесвећује светиња.

Сетио се како је синоћ неки Петко, убоги кириџија, којем пре неки дан умрла жена, говорио смејући се гласно:

— А која се будала неће радовати кад му умре жена; нарочито кад је била гад?

Па се обратио другару за столом:

— А шта ради твоја?

— Шта ради: лоћа се. Санћим боји се да је не ухватим, кад ја по цео дан нисам код куће.

Па додао, подвлачећи и гласно:

— А сваки ти то муж мисли: код мене то не може да буде. Море, будале смо ти ми.

Сећајући се тога, Витомир се осећао понижен, огорчен, кипела му је на усне немоћна и богохулна псовка коју је с муком уздржавао да се не прља овај дан, а на душу му се све више

слагала она злосутна туга која је брујала негде доле дубоко као доњи рукави матице.

Кад најзад, потом, стиже са дететом у цркву и запали свеће за живе и за мртве, кад стаде лице у лице са чудним сликама на олтару, кад хтеде да се преда свом душом молитви за коју се данима спремао, он осети како се у њему не подиже и не распаљује оно болно узнемирено осећање за које је он некако веровао да је оно сушти додир са божанским силама. Упркос свем напору да се завеже душом за потавнеле боје светитеља на којима је трептао одблесак кандила, он је осећао како му се мисао отима и кида клобучањем у души, и како се у свете речи молитве коју је он просто био срочио у себи плету богохулне слике неке незаситне освете и ината.

У цркви је било само мало свечара. Поп брзо отпоја своје, прережа колаче и узео своје делове хлеба и вина. Витомир напусти цркву са неком тугом и мрачном потиштеношћу, без учешћа за све што око њега бива. Он се предаде сав неком слатком неопирању. И замишљен и миран узео дете за руку и пође кући. Једино што се на јек слепачких гусала пред црквом трже и, захвативши у гуњче, спусти полако у раширени шешир новац. И прошапта једва чујно:

— За душу.

XII

О ручку му беху гости само две три жене: неке далеке тетке и стрине. Оне су на глас и непрестано причале; он је стојао гологлав, двојећи их, или седао да попије чашу реда ради, и

слушао их пажљиво, али једва да је што од свега разумео. Његове су мисли лутале некуд без циља и учешћа, шетале његовим ливадама и њивама, завиравале у обор и у амбаре, бројале стоку и одмеравале плод на воћу, сећале се на прескок пријатеља и знанаца, сасвим онако као да их је оставио пре педесет година па сад хоће да види је ли све као што је било и на свом месту. И с времена на време помишљао, као да на нешто одговара:

— Па, сад, шта Бог да.

Ако би се која од жена на њега обратила и казивала му што, он је гледао право у њу, ваљда по штогод и одговарао, а за то време би цупкао дете на крилу и милујући му косу слушао у души његов гласић који као понавља онако као ономад:

— Тата, ја тебе волим.

Или би, диркајући палцем оштрицу ножа пред собом на столу, помислио:

— Нема га. Неће, мора бит', доћи.

И погледао по гошћама као да их тек сад опажа и опет запажао како ниједног од мушкараца нема.

— Па, тако је — одговарао би тад опет себи.

Он је запазио како су о последњим његовим свечаницима посете пријатеља и знанаца све слабије, како се свет уопште одбио од њега, и нарочито како су се одбили људи и домаћини. Но је и опет одмахивао главом:

— Па сад, како Бог да.

Но прође, ето, и после подне и под ноћ се гости разиђоше, — а нових не беше — а ипак се ништа не догоди.

Вечераше сами, ћутке. Једино што се дете беше разиграло и разгаламило. Но оно брзо, преморено, заспа, а жена оде у кујну за послом.

Оставши сам крај петролејске лампе, Витомир опет осети онај налет језе. Али се одмах и некако крто засмеја:

— Ех, бабје вражбине.

И испи чашу.

Па онда, као да се нечег присећа, приђе детету, загледа се у њега, па му подиже руку и приљуби је уз своје влажне усне.

Свуче се потом, леже и запали цигарету.

Дуго је тако лежао, не могавши да заспи. Осећао је велики умор, али га је неко осећање жалости непрестано освешћивало. Најзад, осети како се и оно замара и таложи и кроз полуснену свест прође му мисао:

— А ваљда ће се изаћи некако и одавде.

И, примирен, осети како га хвата сан.

У то уђе жена, свуче се, угаси лампе и леже.

Он примети још само како се окрете зиду и пребаци поњавицу.

Но одједном се прену из сна. Учинио му се као да је неко куднуо у прозор, тихо, три пута. Он отвори очи и без даха послушну, док му је срце из све снаге ударало.

Негде је лајало псето. Није се чуло ништа друго. Ослушкујући пажљиво, он закључи да му је жена будна. А ипак се није мицала. Он поуми да је упита, али се бојао да поремети тишину.

Одлучи да чека. Али се после предомисли и реши да се тихо искраде напоље и да погледа. Јер ко зна да ли ће се куцање поновити. А ако је она приметила да се пробудио, она ће ћутати.

Лежећи насатке он збаци полако поњаву и пружи пажљиво руку да се ослони о зид како би што тише устао, мислећи при том како ће обићи месечину која је била пала у собу. И пре но што он успе да дигне главу, она се брецну осорно и гласно:

— Остави ме на миру!

Њему сва крв појури у главу:

— Шта кажеш, кучко?

Сав цептећи од саме помисли да је то она викнула само да би дала знак ономе напољу, сав цептећи од ове за њега очигледне лажи, он осети како кроза њ покуља све оно што се данима и месецима од зла и јада гомилало у њему.

Но она, као да једва дочека његов бес, прасну још жешће:

— То што кажеш. Ето ти твоје Јоке, па нек те она опслужује.

Од побледе и занеме за тренутак од беса. А онда изману из све снаге и лупи је песницом по глави. Жена врисну из гласа. Он скочи на њу и шчепа је обема рукама за грло.

— Не урлај, Божју ти... — цедио је он кроз зубе — не урлај, курво, не урлај, не урлај!...

Жени се разрогачише очи од страха, руке којима се бранила попустише и затрепташе, ноге згрчише и опружише, па онда затегоше као у грчу, па тело омлитави и клону. А он је још једнако понављао кроз зубе:

— Не урлај, не урлај, не урлај!

Једва га најзад освести вриска детета, које се пробудило и цептало на свом креветцу. На пољу се разлегао лавез паса.

Он брзо прискочи детету, узне га у наручја и поче да га носа по соби, дрхтећи сав од избезумљене љутине, и мрмљајући:

— Ето ти, ето ти, ето ти. Хоћеш да лажеш? Хоћеш да лажеш?

Потраја дуже док се дете смири и исцрпено плачем заспа. Он га стави у кревет и покри. А онда се обазре по соби, као да хоће нечега да се сети и, већ несигуран на ногама од исцрпности, приђе полако кревету.

Жена је лежала раширених руку, широм отворених очију, непомична. На ту слику која га одједном доведе свести њему задрхта усна и кључ зноја га обли по телу. Али одмах као да и све оно дрхтање у њему леже и укочи се. Оно неко огњиште у њему полако се нечим превуче и затвори, све се у његовој свести уравнотежи и смири, затегнути мишићни нерви попустише, цео се напон разреши, завлада у њему простран мир.

И чу тад напољу потпуну тишину. Пси се били ућутали. Месечина је мировала на прозору и на поду. Само је негде попац цврчао.

Погледавши опет на жену, он примети како јој се кошуља у оном рвању забацила и разголити је. И осети како га обли скоро болан млаз дрхтанице при погледу на ту мирну, белу и бесрамну наготу. Онда брзим погледом као у стиду спусти кошуљу и рукама које су опет подрхтавале, подухвати женино тело. Оно се свом меком те-

жином ослони на његове руке и кад је диже, њој се забаци глава и просу коса, а десна јој се рука заклати у ваздуху.

Кад изиђе са мртвим телом на двориште, дотрча му, машући репом, у сусрет његов пас. Али чим приђе, он уплашено пови реп и тужно зави. Витомир га удари ногом у ребра.

Спустивши тело на сено у стаји, и забравивши потом стају, он се врати у кућу и запаливши дуван седе онако полуго на праг. Сасвим ништа није мислио. Само се одмарао од неког великог терета. А онда осети како нагло налеће на њега сан.

XIII

Заспао је дуобким и непомичним сном. А пред саму зору усни велику веселу поворку, а пред њом под невестинским велом његова жена. Она се подухвата рукама за груди и смеје се на сав глас, а иза ње кум диже буклију и пева иза гласа. Њему је нешто криво што је она тако весела и обазире се све да види куда она то гледа и што се тако незасорно смеје. Али она, гле, дреши појас и распучава кошуљу, а сви сватови су се некуд погубили и само се некуд чује цигански бас и нечије подврискивање. Он би хтео да отвори врата и да види куда они то одлазе кад ни ручак сватовски није још постављен, али му руку нешто притискује и не може да је макне. То она лежи на његовој руци, а руку му пребацила преко груди и ставила шаку под пазухо. И прича му својим ситним гласићем нешто живо, живо и он осећа како му голица брк њен брзи

дах. То му је она приближила усне уз сам образ и шапуће:

— Зашто са Јоком? Зашто са Јоком? Ти, лоло?

А он се окреће брзо и са грцањем у гласу одговара:

— Нисам, душе ми. Душе ми, нисам.

И осећа у то под својим дланом њену топлу дојку.

А она, полуотворених уста и широм отворених очију, уноси му се у лице и припија се уз њега целим телом, стежући га својим прохладним коленима и уривајући му прсте у кожу под пазухом.

Њему се плаче од неке драгости док је обвија снажном руком. Али се она, припијајући се уз њега, смеје, смеје, и шапуће:

— Баш си, бре, луд...

Пробудио се сав ознојен. Отворио нагло очи и погледао око себе. Па поћутао, поседевши.

Но онда се брзо нечег сетио, скочио и брзо узео да се спрема. Наредио је потом стоку, позатварао стаје, упрегао коњче у чезе, и пошао да пробуди дете.

Оно је било сањиво и плачљиво и једнако тражило мајку. Али га је он ћутке облачио и оно се напослетку уплашено заћутало и само га намргођено и неповерљиво гледало. Скупио је најзад дечије ствари и понео дете.

Кад су сели у чезе још није било јутро. Са истока им је у лице био свеж ветар. Тек на крај села наишли су на човека који је некуд терао празна кола.

Повијен у свом седишту, Витомир је ћутке гледао некуд преко коњских ушију и само по-

каткад привијао себи дете, које се непрестано одбијало од њега и неповерљиво га испод ока гледало као да би хтело нешто непојамно да докучи. А негде на по пута, као да је одједном докучило то непојамно, оно се привило уз оца и обгрлило га ручицама. Човек га је само тихо помиловао својом грубом руком.

Оно напослетку упита:

— Тата, а куд идеш?

— Тети, сине, тети идемо.

— А што?

— Зато што те она воли.

Кад стигоше у треће село и стадоше пред зетову капију, сестра му се необично изненади. Била је сама код куће с децом; сви су други отишли били за послом. Она се ижљуби са братом, изгрли дете, па их уведе у собу.

И не севши честито, Витомир јој рече:

— Ја, дадо, немам кад. Него ти ево ово моје дете, па брини о њему како те душа учи. А твој Станимир — шеснаестогодишњи сестрин син — нек оде да ми чува имање. Жито нек прода па нек плати све дугове, а ако треба може и које бравче да прода. Порез нека уреди, биће за толико. И после како уме. Нека узме Рајка Симиног да га помаже и служи. Имаће и за рад, и да преостане. А ти и зет водите бригу. Толико.

И он постави на сто неке менице и забелешке и нешто готовине.

Сестра га је гледала у неверици, запањена. А онда пригушено женски залелека:

— Ијаој, куку мени! Ма шта је то било? Шта се догодило?

— Ништа, чућеш.

И он устаде.

Дете, гледајући непомично чудну сцену, заплака.

А он му приђе, пољуби га у оба образа, обриса му очице, па се окрете:

— Само ми дете, душе ти, чувај.

И оде не осврнувши се више. Окрену затим чезе и потера право у срез.

Успут се опет удуби у себе. Али су му сад мисли биле хладне и мирне. У један мах га прену нешто као уздах. А он помисли:

— Па сад, шта се ту може. Тако је, значи, и морало.

А кад му беше суђење, један од сведока, пошто је казао све што је знао, заврши као неко оправдање:

— А откуд ти сељак, господине, зна да мисли?

Познаник прича о псетанцету

— Ја сам је, дакле, убио — рече он, пригнувши се преко стола к мени, ослоњен на долактице и држећи мало накриво чокањ у десној руци.

Познавали смо се сасвим добро. Долазио је у исту кафану у коју и ја, седео је скоро стално за истим столом, обично поред свог чокања, и увек би, кад ја наиђем, подигао мало обод од свог шешира у знак поздрава. Но разговарали се нисмо никад, иако ми није умакло пажњи да тај мирни, ћутљиви човек поверљивих плавих очију гаји према мени неку особиту, ничим необјашњиву наклоност.

Овог пута је, међутим, устао, пришао лагано мом столу и упитао учтиво:

— Ви дозвољавате?

Онда је сео, поћутао један тренутак, отпио гутљај и нагао се преко стола:

— Ја сам је, дакле, убио — казао је, и гледао ме поверљиво као да ми прича о нечем у шта сам ја одавно посвећен.

Био сам, признајем, многоструко изненађен. Утолико пре што ми је било сасвим нејасно шта хоће да каже. Нелагодност првог сусрета са једним човеком, повећана овим чудним начином обраћања, без увода, без сваке формалности, тако

ме је спутавала, да не умедох да запитам за објашњење.

Но он настави сам:

— Видите, ја много волим псе. Ма куд да пођем, ма где да се нађем, на улици, у пољу, у туђој кући: спазим ли само пса, ја не могу да га не вабнем и, тако рећи, упитам за здравље. Нешто ми је код њих добро некако; и мило ми је да га тако потапшем по њушци. Шта ћете! А и они се не зле на мене: слободно ја идем сваком, голих шака.

Моје изненађење у првом тренутку порасте од овог обрта; потом се стиша. Имао сам разлоге веровати да је мој познаник попио коју више и с правом сам се бојао за своје вече.

— Дакле, као што рекох, волим их — настави он мирно. — Али да те затворе тако са једним кучетом па да кажу: ту, тако, имаш да живиш, и никуд не можеш да изиђеш, и за живу главу не смеш да убијеш. А оно да је погано. и да једнако режи, и кевће, и кези зубе, и мучки те уједа за ногу — шта би, ајд, радио? Тукао, ја шта би! Тукао, па не знам колико да волиш!

Он поћута, отпи. Па додаде:

— И ја сам њу тукао.

Затим се за тренут загледа некуд, као у ваздух; а махинално полако, рукама које као да су мало подрхтавале, узе да завија цигарету. Па кресну шибицу, а под руком му шкљоцну заклопац од табакере. Пауза потраја, те већ поумих да упитам кога је то тукао, кад се он прену:

— А било је то много умиљато псетанце некад. Ја га тако потапшао по глави и помиловао

по њушци, а оно, остављено ваљда и само, наврзло се за мојим стопама, па никуд од мене. Ма куд ћеш, где ћу те? Видиш да ни ја немам где честито да легнем? Али оно — јок! Ја заварам траг и умакнем: оно ме нађе. Ја га оставим пред вратима: оно се склупча ту, па дрхти и ћути. Оставим га без јела: оно трчи уз мене и врти репом. Ја се наљутим, ударим га мало тек колико да га заплашим и најурим, а оно подвија реп, потрбушке се довуче и руке ми, оне што су га удариле, излиже. И гледа ме: сузе у очима. Сажалим се, тако, једног дана. Дарну ме зар. Човек кад је сам, господине, треба му жива душа. Живот! Дотежа неки пут све што је на теби, па ти је мило кад можеш да помилујеш тако једну чупаву главу. Топло ти кад ти додирне њушком руку. Чини ти се: разуме те, и нешто ти је, не знаш само зашто, лакше. А ја сам вам увек био тако сам. Наопако сам, ваљда, некако створен.

Пушио је полако, не журећи, као да хоће да успори сећања.

— И сажалих се, кажем вам, једнога дана. Рекох: па што? Кад се толико напастило са мном за банбадава, од неке своје милостивости за мене, без икаквог свог атара, па нека му баш буде. А и где бих, велим, нашао оданијега друга. Те ти га уведем напослетку у собу, па му кажем: ето ти сад, па како нам Бог да. А оно се радује, скаче око мене, трчи по соби, све што је моје њушка, и репом вије, и цичи од среће: радост једна: Заволех га просто некако друкше од тада.

У његовим очима, док је причао, одсјајивао је неки неодређен, али дубоко урођен сјај. Могла је то бити и дубока срећа и дубока жалост. Уопште нешто пуно недоумице лебдело је над његовим казивањем и нагонило ме да све пажљивије пратим његову причу. Он је и продужи, без диверзија, идући само за својом мишљу.

— Тако то неко време. После се привуче, одомаћи некако. Улењи се, рекао бих поче да се шета комотно и мирно по соби. Да се радује — радује се још. Ал' као више по навици, колико ваљда да не заборави свој род. Нека је, мислим се, шта има баш много и да ми се радује. Но мало по мало, па ти се, богами, сасвим одулари. Пре се шћућури у неко ћоше, наслони њушку на шапе, па док је не зовнеш неће се маћи. Само врти репом, као да каже: ајде, зови ме мало. А сад пронашла да јој је најзгодније под јастуком, па право с врата, онако прљава, скаче у кревет. Пре се неће маћи док је не позовем да једе. А сад почела да завлачи њушку у шерпе сама. Шта да се ради?. Узмем па је скинем са кревета, или јој извучем њушку из шерпе, она мало после: опет. Ја се наљутим и узмем да вичем, она ме гледа лено, као да нисам ту: не миче ни репом. И кад се ја окренем, она скаче у кревет или скида поклопац са шерпе.

Што је даље причао, осећао сам се све нелагодније. Неко помешано осећање које се има у страху пред неодређеношћу предмета у пустој природи обузимало ме је све јаче. То што је причао изгледало је наивно, а одјекивало је, међутим, потмулом шупљином. Морао бих закључивати да

тај загрејан човек зановета, па тражи публику. Али је његово причање било шкрто, без завојица, повезано, и уз то чудно удаљено неким особеним призвуком мирноће. Био сам притиснут тим нечим што је одблескивало иза његовог причања као фосфоресцирање на злогласним местима у шумским сумрацима. И зато што ме је то осећање спутавало, ја нисам умео, баш да сам и хтео, да утнем конац и да се улетем у његово причање.

Но њему као да је баш то било по вољи. У сваком случају изгледало је да моје ћутање не примећује. Он, дакле, настави истим таквим тоном:

— И онда сам почео да је тучем. Па јест; шта би сте и ви друго радили? Да је отераш, не можеш: врати се; да побегнеш: немаш куд. А и припило се зло уз зло. Оно се опет испрсило, па режи, накостреши се, искези зубе чим хоћу да га отерам са кревета или од лонца. Ја се разбесним и заманем; оно кидише зубима на мене. Почео сам тако да је тучем.

Причајући, он је застајао и гледао некуд неодређено. Није се могло разазнати да ли се нечег интензивно сећа, или смишља шта би управо рекао, или само одмара алкохолом оптерећен мозак.

— То се онда тако — настави он — претворило у неку сасвим као мржњу. Чим ућеш, зарежи. И шетка се по соби као да ме нема, барата, претура, прља. А чим ја проговорим, искези зубе. Мени прекипи и ударим; оно зубима за ногу. Избеснели просто обоје. А опет нас та нека мржња просто као веже. Бивало је онда да тучем,

а жалим само што није веће да јаче ударим. А оно, опет, поче већ и мучки, из небуха, да кидише и уједа.

Ту застаде и погледа ме право у очи, као да хоће да види да ли сам га добро разумео. Па онда, гледајући ме нетремице, додаде:

— И тако сам је данас убио.

Било је нечег, рекао бих, изазивачко потсмешљивог и опет језовито тамног у сјају тих светло плавих очију. Да није пио, изгледало би да је на њима мреница од суза, а иза њих нека дечја шега.

Како се чинило да тај изазивачки поглед, тако неугодан, у својој неодређености, нешто чека, ја рекох најзад, тек да нешто кажем:

— Па добро, убили — убили. Чудна ми чуда!

Он се онда само као мало осмехну. Па додаде равним, сасвим тихим гласом:

— То сам ја жену, њу сам ја убио. Оно што сам причао, то је било само онако... слично.

Мене свега подиђе језа. Учини ми се одједном као да се налазим у мртвачници, па се диже поклопац са сандука и отуд устаје мртавац са ножем у руди и осмехом око усана. Седео сам као укопан. Он, међутим, мало по том продужи: гледајући непомично у своју раширену шаку:

— Кажу сви да сам ја миран човек. Не знам; можда и јесам. Али потсмех, видите, то не могу да трпим; то ме разбесни.

Несвесно се загледах у његову физиономију. Могао је имати око тридесет година; мајстор или радник. Преплануло, тихо лице црта посве мирних, са малом трпком браздом око усана. И пла-

ве, скоро детињски благе очи у којима у том тренутку блесну доиста нешто оштро као сечиво.

И узе онда да прича, како је било. Мало узнемиреније, али опет са оном двосмисленом бојом у погледу и гласу. Чинило се као да му је, као и то пиће, потребно да обнавља ту слику. Испричао како је дошло до свађе. описа све детаље и преливе. Каза како је одједном страховито плануо кад је она подсмешљиво успила устима и гадно се зацерекала.

— Не успијај устима, не церекај се кад говорим — кажем јој ја. — „Шоњо, брљивко, бабетино!”, крешти она. „Кушуј, Божју ти!...” „И ју, што те се плаишм! Ево ти!” И исплази ми се. Замахнух, кажем вам, ван себе. Она потеже угарак на мене. Ја је стегох за гушу. „Не сикћи, не сикћи, не сикћи!” Не знам шта смо све говорили. Док није умукнула. Оставио сам је онда онако зачуђену, са разрогаченим очима, на кревету. И изишао. И закључао. Толико је свега и било.

Ја сам једва савлађивао грозу од његове шаке, која је још стојала раширена. Нисам знао осећам ли више страх или гађење, или сажалење. Био сам у сваком случају као узет. На послетку промуцах ипак:

— Па сад?

Он ме погледа као да се буди. Па се опет мало осмехну, очигледно схвативши:

— О, ни бриге вас, наћи ће ме већ. Само да ми је да могу да отспавам до сутра.

И подиже руку с празним чокањем пут кафеџије.

Ја се обазрех. У кафани није већ било никога.

— Ти ми нешто много данас пијеш, браца-Пајо, — рече кафеџија шалећи се, и потапша га по рамену.

А он, не померајући поглед, лагано:

— Слаба ти ракија данас.

У трамвај су ушли једна жена и један човек. Обоје озарени неким топлим унутарњим смехом који је преливао њихова лица не веселошћу, не доброћудним расположењем за смех, но најчистијом унутарњом радошћу. Шта су они једно другом били, није се могло одредити. По присном чаврљању, по начину како су се уносили једно другом у лице кад су говорили, по осетној потреби да су сасвим близу једно другом, јер њихови покрети, као да су их вукли да једно друго дотиче не само рукама већ, рекло би се, и целим телом, закључило би се да су љубавници. Међутим, исто толико су могли бити мати и син, или сестра и брат. Толико у погледу и тону, којима као да су се не разговарали но грлили, није било ничег ласцивног и путеног. Њему је могло бити и двадесет и пет и тридесет година, а њој и тридесет пет и педесет. Њено нешто риђе лице, лишено лепих црта, било је од оних физиономија које рано изгледају старе, али такве исте остају дуго времена. Но њене очи, тако превршене радошћу и насмејаношћу, давале су јој опет много истинске младости. А у његовом неодређеном плавом лицу било је исто толико мушке озибљне чврстине колико је у његовим насмејаним очима, ко-

је су озаравале то лице, било детињски младе свежине.

Постепено се трамвај утишао, свраћајући све више пажњу на пригушено грцање у смеку које се експлозивно и заразно плело око речи које се нису чуле ни разумеле. И цео трамвај се, постепено, почео да смешка захваћен оном познатом симпатијом коју људи имају за веселост и радост. У тишини, која је тако настала, чуо се напослетку њихов разговор.

Она је причала како је неки господин дошао у радњу, — свакојачко неког њиховог познаника или рођака — и питао да ли му се брзо може оправити дршка од кишобрана, пошто у подне путује. И машио се десном руком да узме са леве амрел и да га пружи. Али њега није било на руци. Заборавио га у хотелу. И отпутовао је без оправљеног кишобрана. Остало је да га оправити кад се врати с пута.

Она је то причала прекидајући се сваки час оним пригушеним унутарњим засмејавањем које има у себи нечег од треперења свеколиког организма. Он је, нагнут према њој, слушао гледајући је право у очи и засмејавао се истовремено истим тим смехом. Али смех се није завршио са причом. Тек сад су настале експлозије узајамног засмејавања.

Прича је сад радила у њиховој машти, обнављала се, расла и бивала све смешнија. Као деца, у којих веселост сасвим раствори срце, они више нису били кадри да зауставе налет смеха. Довољно је било да се погледају у очи, већ овлажене сузама, па да им конвулзивни смех поно-

во погне главе, освајајући их и бивајући још гласнији у напору да га задрже. Нека радост, посве несоразмерна коимчношћу испричане анегдоте и далеко дубља, као да их је била сасвим оградилa од свега околног света у пуну и срећну самоћу.

Свет се у трамвају већ гласно и добродушно смејао, учествујући нехотице у овој радости.

А преко пута у углу седело је једно девојче од својих дванаест или тринаест година, са великом кутијом од хартије на крилу. Сувоњаво, тршаве косе, малог прџастог носа, оно је, — још мање и сувље иза велике кутије, — гледало с почетка великим разрогаченим очима у ово двоје насмејаних. У тихо осмехнутим очима било је само нечег од великог насилног чуђења. Онда је почело да премешта кутију на крилу, да се помешта на седишту не могући да скраси своје танке ножице, и да се све гласније смеје, док није и само ударило у кикот, озарена лица и сијајући својим великим детињим очима. И у том смеху је сваки час, као гонећи неку досадну муву, уклањало руком са лица непослушни прамен косе.

Кад жена и човек на једној станици сиђоше, дете, још увек се смејући, поче да се обзира по трамвају, као да тражи да неком нешто каже, а ипак не зна коме би. Свет се сад осмехивао њеном смеху и очи се упрше у њу са оном симпатијом, која се има према деци.

— Баш је смешно, — оте се детету најзад, као да хоће да се оправда за свој смех.

Но у то кондуктер јави станицу и девојчица чу да је давно требало да сиђе. Она брзо сиђе и похита натраг, пут своје муштерије, скоро тр-

чећи више од радости која је убрзавала покрете но од хотимичне хитње.

Сирила је киша и хватало се мрак. Али девојче није заправо све то ни примећивало. Њој је било само смешно и, уз то, слатко некако на души. Налети смеха, од којег није могла да се уздржи, враћали су се периодично, као несвесно јецање у сну, кад год би се сетила господина који је дошао да оправди амрел, а није га понео. Но оно што јој је у том сећању било драже и милије од ове смешне сцене био је слатки смех жене и човека. При сећању на њихово сагибање од смеха, њу је обузимала драгост која јој се пела уз мишице и уз леђа и она је тад стезала ручицама кутију као да би да загрли лутку коју нема. И, што је чудно, нешто интензивно болно било је у тој драгости. У души јој је било као да се отвара неки далеки скривени кутић, у њој као да је лебдео прамен нечег особито милог што јој је, ето, „на врх језика”, а чега однекуд никакo не може да се сети. И хитајући, задихана, она је осећала само како јој годе ситне оштре капи које је бију по зажареним образима.

Госпођа није била код куће; све је било затворено и мрачно. Требало је причекати. И ту, седећи на басемаку, она се изненада сети, а велики млаз крви шину је по срцу које нагло залупа.

„Мама! Мама!” Па мама се тако смејала са њом. Крај пећи, кад седну једна према другој и задиркују се и шале. Мама се тако савијала од смеха и гледала таквим слатким очима. Истина, ова госпођа је плава, а њена мама је била црна и сува, али шта мари? Зар се нису њих две исто

тако прибијале једна уз другу и грлиле у сме-ху до суза?

И неки давно завезан крајичак у њој одвеза се и просу пред њу читаву поворку дивних, слатких слика. Како је то лепо и давно било! Има ваљда већ пет, богами и шест година! Боже мој, како време пролази! И откад се она тога није сећала! У сивом и хладном полумраку степеништа, те слике, одједном навреле у децјој уобразиљи, биле су нешто лепше од сваке чаробне лампе!

Ко зна колико је времена прошло, а госпођа није долазила. Било је свакако већ касно. Девојчица, пренувши се, осети да јој је хладно.

И она журно пође натраг.

Успут се то светло, што се било пробудило и набујало у њој, почело неосетно да мења и о-сенчава. У разнежену, неком слатком слабшћу дубоко дирнуту, децју душу почела је да се увлачи нека неразумљива, и болна и чежњива, туга. Није то био ни страх од газдарицине псовке што се толико задржала, ни сећање на нешто непријатно из садашњег живота. Газдарица ће се, као и обично, извикати; можда је и ударити. Но она ће, као и увек сагнути главу и оћутати; као што ће оћутати и свикнута задиркивања у радионици ради грдње која је исто тако свакодневна као и ретко заслужена. Нешто много безобличније и много упорније навирало је тугом у њој уколико се више ројиле лепе слике из те, њој већ тако далеке прошлости. И као да то стоји у некој сасвим присној вези, наваљивале су све више сад слике из ових потоњих пет-шест година, наваљивале утолико упорније уколико се она више

трудила да их одагна оним првим. Сlike сиве и једнолике једног живота сасвим другојачег од оног којег се мало час сетила. Слика собице у којој је проводила своје кратке вечери са стрином, фабричком радницом, која, добра иначе, све време мрзовољно уздише, кашље, кува траве и ропће на свој живот. Слика радионице, у којој се пригушено шапуће да газдарица, не дај Боже, не би чула разговор или смех. Сlike њених одлазака муштерији, од којих памти само успутну игру деце у коју није смела ни могла да се умеша.

И као што човек, путујући, прво бива сав засут сликама места које оставља, да у току пута све више преовлађују слике места у које путује, тако девојчицу све више почеше да заокупљују те слике из садањег живота, што се више приближавала радњи. Узалуд је покушавала да опет обнови слику из трамваја и да мисли на ону смешну причу. Та прича, за чудо, уместо да је насмеје, бивала јој је сад одједном некако неразумљиво тужна. А она неодређена чежња све више је у њој расла и све више је болела.

Било је сасвим касно. Ручице су јој биле прозебле. Осећала је како јој се лепе влажне чарацице уз кожу. Дрхтала је.

Али више но од тога, и више но од свега што би знала, она је дрхтала од неког великог бола који се купио у њену малу душу. Сећајући се оне госпође и оног господина из трамваја, њој је пролазила кроз главу само једна мисао: „Боже, како су они добри!“ Шта је управо тим хтела да каже, није ни сама знала. Но и од тога јој није било сад онако слатко — весело у души, већ

јој се у грло пео неки влажни и мирсни бол. Било је као да много, много жали неку своју драгу другарицу и да од тога осећа неку тешку, велику празнину, црну и свежу, какву ваљда осећају деца кад изгубе најдражу играчку. И осећала је како јој се под грлом скупља све већа грудва.

Кад ступи у радњу, газдарица не сачека ни да девојче спусти кутију. Као сви људи у којих се јед нагомилао чекањем, она прасну:

— Није била код куће, је ли? Чекала си, је ли? Лажљивице погана! Показаћу ти ја!

То тако познато, и тако очекивано уосталом, зазвуча одједном необично и свирепо у детињој души.

Девојчица само спусти кутију и подиже изненађене и уплашене очи. Па одједном паде по кутији и цикну скоро неприродним писком:

— Мамице! Мамице слатка!

Девојче спаде грчевит, конвулзивни плач од којег се сва тресла. Долетеше раднице. Приђоше неке муштерије. Газдарица, и љута и уплашена, похита да је дигне и да је умири.

— Шта јој је одједном? Шта ти је?

Али дете се тресло обливано сузама и понављало само ону једну једину реч: Мамице моја!

Нико није знао шта јој је.

Делић пута

Почиње да се леди пут под сунцем од којег се до мало час отапао снег. Струји први оштри дах са планина према којима се иде. Рани весник ноћи.

А мало час, одмах по ручку, кренули су из Баковице. Још им се зноје чела.

Трговац је на коња претоварио цела своја кола која је морао да остави. Читав сат је удешавао товар да држи равнотежу. Сад предњачи, држећи за узду своју алатушу, и гази широко у раскорак својим кратким дебелим ногама. Осврће се чешће за дружином која му иде споро. Љути се на њу.

То су два чиновника, од којих један са женом. Коњче, које су купили јуче ревенем да би на њ утоварили пртљаг, клацка се између њих, стајући пажљиво неравним путем. Они, забуљени, пуше и разговарају на прекиде, монотono, без потребе.

Највише љути трговца последњи путник. То је један сувоњав студент који је заосто подаље. Он није учествовао у ревени, и вуче на леђима овећи ранац. Трговац, који је уз великодушно гунђање примио ипак на свога коња студентов кофер, налази да му је најмање требало и тај у друштво.

— Хеј, ви, господичићу, пружите мало корак!

Студент ћути. Он не мари тог мало простог и грубог човека, који због кола којима је возио њихове ствари терорише цело друштво. Али трпи и повинује се као и ови остали. Јер је овде, у невољи која их је саставила — а која и удружује и урађа мржњом — јер је овде све боље од усамљености.

Он, уосталом, и не може да „пружи корак”. На прстима и петама су му кржаве ране од пешачења. А широке чизме, којима је успут од невоље заменио тесне ципеле, само разгребавају рањава места при сваком покрету. Мора, зато, да стаје пажљиво, као на прстима, својим излизаним ђоновима по пољедици.

Около равница под снегом. Пред њима залеђен пут који се вијуга ка планинама. А под пространим небом тишина, и крик пролетеле птице чује се далеко и дуго.

Поред њих промичу, ретко и споро, суре арбанаске куле пуне мазгала у селима без душе. И по који Арнаутин стоји подаље крај пута и посматра их непомично.

— Као чавка пала на њиву — мисли студент.

Пут је скоро пуст. Нема више бескрајних колона, нема кола. Чак ни војске. Они, међутим, сви заједно имају само једну пушку: трговчеву. Па и та је увезана у товар на коњу. Но студент резнује:

— А чему и пушка? Чему?

Иде се, иде. Сунце полако добија болесно бледуњава боју. Кривуда одблескивање пута. Струји поветарац у лице.

Иза окуке, подаље од пута, на њиви иза јарка појављује се група шињела. Тај детаљ освежава ову монотонију. Но слика је чудна. Са пушкама спуштеним к ноzi четири-пет војника у полукруг. Пред њима друга тројица, без оружја, сврстани у ред. Двојица непомично гледају преда се. Трећи се, међутим, извија као ченгеле, изводећи фантастично смушене покрете. Он се превија у куковима, он измањује рукама изнад главе, кривели се, савија насатке до земље, граби рукама снег и патетично га доноси до уста, и гризе га, и чини најневероватније покрете као да хоће да засмеје оне око себе. Али нико, нико се не смеје. Сви су непомични као од воска. Све то изгледа као фантастична гротеска.

Студент пролази, убрзава кораке, не осврће се, жежи се.

Видео је само како је још један шињел брзо пришао групи. Но он пролази, а зној га подилази од бола у ранама.

— Како је то смешно! — мисли он. — Стоје као од воска. Као у паноптикуму.

Одједном као да се огромна нека грана на пречац преломи. Крти звук ломљења просу се под сводом. То је шалџија стрељан.

Бол је у ногама мало онесвеснуо; студент је пристигао друштво. Али не слуша трговца који се окреће пут групе војника и који објашњава.

Одједном ужасан бол у пети и студента обливају крупне грашке зноја. Он седа у снег и

изува се. Више пете се одрло велико парче коже и подавило. Он га кида и преко кржаве ране поново назува обућу.

Иде се, иде. Бледуњаво руменило боји већ плавичасту измаглицу око планина. По раскуштра-ној коси чиновникове жене хвата се иње. Пара са коња постаје плавичаста. Захлађује осетно. Но код завојице за Дечане трговац је одлучно за то да се настави пут. Наставља се дакле пут.

Ћути се.

Поледица је све стакластија. Коњи газе споро и опрезно и морају да се подстичу путем. Редови дрвета и жбуња замрачују већ пролазе.

Студент је опет заостао. Раније разгрејане ноге поново захлађују и ране га све ужасније пеку. Он стаје као по трњу, ситним корацама, повлачећи стопале да се не омакне на леду и не падне. Сваки је покрет један ужасан напор.

Трговац је, међутим, љут; њему се жури.

— Бога му и с тим бангавком! Потерајте тога коња бар!

И бесно објашњава да сви овде имају једнаке дужности. Да се морају коњи да воде на смену, а не да један вуче, а други да се извлачи. Оно што може он, то може и господин студент.

— Да, што може он, то може и господин студент! — пролази студенту пркосно кроз раздрту душу, и он упиње све снаге и хвата коња за узду.

Он страховито пати од ове грубе неосетљивости трговчеве. Талас самосажалења, пун суза, увире му у душу. Има потребу да се побуни, да виче. Али чему? Трговац, најзад, има право. Шта се њега тичу студентове раскрвављене пе-

те? Што може он, то може и господин студент! А да узме свој кофер и да их све пусти збогом, за то нема снаге. Све је овде боље од усамљености.

Иде се.

Мрак, лед, коњ који му сваки час трза узду натраг, подрхтавајући и застајући. Ветар који реже све јаче, бришући са поледице и оно мало суснежице која може да да нози ослонац. И студентов напор да притом држи равнотежу. И тапкање ситним корацама уз ужасан бол ране. Јад, беспомоћан, неизмеран, који нема куда да се одлије.

И студенту кружи кроз главу:

— Ситнице, ситнице су трагедија. Ситнице сабране на гомилу. Кап на кап. Можда нису ужасни те ране, ни тај ледени ветар, ни ноћ, ни беспуће, ни неизвесност циља, ни пустош око мене. Ужас је та кап која превршује: тај човек натучен мишићима и салом, који не осећа јад и који га обесвећује.

А иде се, међутим, даље.

Ветар и тапкање по леду. Ћутање. Никога.

Преко брвна на речици прелази се са крајњим напором. Коњи се трзају од пуцкања суледице на брзаку и неверљиво, тресући се од хладноће и страха, закорачују у покретно беласање, које уосталом помаже да се види.

Али потом опет самоћа у ноћи. Крај пута су још, мало даље, видели мало логориште војника са ватрицама. Потом никога.

— Како леп пејзаж! Недостаје само чавка крај пута, — мисли студент. Срећом, изишао је месец и нешто је видније. Али нема шта да се види.

Нестаје и дрвећа. Настаје таласаста пустош под хладном месечином.

Ветар фијуче у лице завејавајући и развејавајући залеђену путању. Са крајњим напором се иде против њега по стакластом поду од поледице. Умор. Хладноћа. Ужасна хладноћа. Од ње, од потребе да се само стигне негде, заборавља се и глад и умор.

Студент мисли даље:

— И какве ту може бити трагичне кривице што ме је случај намерио на трговца? Ситнице, све саме ситнице! Како је то смешно!

Иде се, иде. Ветар бесни свом снагом. Али се у читавој тој пустоши покреће само по која усамљена врба и прашина од снега коју разбацује ветар. Од ње се, као оживели духови, подижу, нестају, премештају сметови. Сваки час се наилази на беспуће замечено снегом.

Студент цвокоће од зиме. Од тога му мало трне бол и у ранама и на души. И мисли му бивају троме и покидане од умора који их успављује. Као неки горак одјек испливава само на махове пребацивање што није *узвикнуо*, што се није отео и пошао својим путем. Али и то малаксава у неку изнемоглу равнодушност. И сећа се, са неким осмехом, онога шалције на снегу.

— Смешно! Нико се није смејао. А он је, ето, хтео да се отме.

Крти звук крхања гране трза га. То је ветар сломио неко дрво.

Иде се, иде.

Онда трговац стаје да претовари коња. Искрвио му се товар. Полако, пажљиво он то ради. Развезује, скида, подиже, увезује, премешта...

Ветар јауче као курјак. Завејавају их сметови. Чиновникова жена има сузе у очима од безумне хладноће. Трупка, трупка... Она два чиновника не помажу; руке им се укочиле.

А трговац премешта, увезује... Он је забуљен кукуљачом, а бунда постављена вуном допире до земље. Он има шаку као две песнице студен-тове, а леђа су му широка као седло на алатуши.

То траје десет минута, двадесет минута, пола сата. Студенту се чини вечност.

— Пожурите, забога! — усуђује се најзад бојажљиво очајна жена.

Али трговац и не одговара. Шта може он...

Студент осећа да га издаје снага. Он би да узвикне, да плане, да каже нешто том стрводеру у бунди. Али му је зима. Зима му је да протестује! Зима да говори. Зима му је. Осећа како му се у глави слаже тишина која би га некуд занела и однела да му у ранама не кљуца било као будилник.

А околна хладна месечина. И они усред осветљеног круга као црн споменик.

Студенту се смешка у полусвести једна спављива мисао:

— Још само чавка крај пута!

Он више и не трупка... Свеједно!

Нешто га у то чукну у груди. Као пампур од пуцаљке. Па чу пуцањ. А онда му приону нека хладноћа снега уз лице. И разли се по њему блага топлота од које умину куцање у петама. И тако му би добро што лежи. И топло од ранца који га покрива као покривач. И драго што се њим разлива мекота сна.

Т р к а

— И ти си ово довео на трку? Па то је рага! Газда погледа господина, поћута, па се опет саже да дотимари коњу ногу.

— Рага; ал' трчи, — добаџи као нехотично потом.

А ипак га текну она реч и не беше му драга.

Около се скупили цокеји и разгледају коња, одмеравају и пореде га са осталим у штали, а на лицу им се неуздрано види потсмешљив осмех. Сељак се прави да не види, али му срце неугодно удара. Најзад ипак не може да отрпи:

— И ако је баш, рецимо, рага; вама ћар. Што се не радујете?

А за то време је „рага” погнуте главе стојала, бранила се тек по тек репом од мува, и осећала на својим чукљевима познату газдину руку, која је крепко а ипак пажљиво превлачила гужвом сена.

Било је то доиста неугледно марвинче. Нешто краће и не довољно високо, са својим мирним и скоро погруженим ставом, оборених ноздрва, оно је међу оним другим коњима који су њискали, рзали, копали ногом, забацивали главу и погледали ко-со около себе, изгледало као залутало сироче.

Кад му насу зоби, газда се исправи и, како остали беху изишли, он одмери остале коње. Поћута. Па, као да нешто одговара, промрмља сам:

— Па сад!

Али као да је тим учинио неку неправду свом коњу, он се окрете и помилова га по очима, и изиђе.

Коњ подиже мало главу и начуљи уши. И прође му неки неугодан немир кроз ноге. Би му одједном, овако самом, некако нелагодно, као да се осећао потиштеним. Он окрете мало главом и бојажиљво погледа око себе. И опет му се — ваљда зато што виде све остале тако испршене, искосирене, затегнутих мишића — опет му се учини, као оно јуче, да су му сви измакли некуд далеко напред. И осети како му се одједном спредоше мишићи, а срце залупа. Али се одмах и распредоше у неку страшљиву малаксалост.

Ово му је прва трка и он не зна још у чему је, управо, ствар. Само све од нечега стрепи, и све му је ово непријатно: то све непознато ту, поготову ови другови који му добацују презриве погледе и с таквим багателисањем опште с њим.

„Хеј, трчати, то није лака ствар! Није то за сваког”.

Тако некако као да су мислили они међу со-обм, поносито се и ружно смејући.

Коњче осети да је то, на неки начин, њему уперено. Заболе га то, а не зна зашто. И сену му пред очима, и заблиста одједном његово поље.

— Хеј, Цуле, хеј! — зуји му међу ушима газдин глас.

А пролећу врбе поред њега, пршти чагаљ и шљунак под копитама, воз иде напоредо с њим. И стају код карауле, и газда га тапше по гриви, а њему играју мишићи и још му се трчи.

И пријатно му је то сећање, и он узима мало зоби међу зубе. Али онај црни до њега рзну и удари копитом. И коњче се одједном опет као уплаши и осети потиштеним.

Сутрадан га доведоше на тркалиште. Он познаде место и сети се да је јуче ту трчао. Неугодно је било. Сипила је киша, било је некако сумрачно, и нису пролетале његове врбе поред њега.

Било је много света; сви су их гледали, док га је газда, између других, водао у круг.

Сад је његов потиштени страх био негде далеко, али га је још више тиштао. Све му тако пролази кроз ноге и шишти у ушима, и он залуд ушима стриже да се отресе тога голицања. Али иначе опет иде онако погнуте главе и само што каткад махне репом.

— Шта је?... И то ће да трчи? — виче један дебелко преко ограде.

Његов газда само стеже чампаре коњу под зубима, те коњче, уштинуту, трже главом.

Појახаше га. Он стеже мишиће да нагне, а крв му шикну кроз била. Али га газда задржа, потапша га. Он зна сад да су некуд ишли полако, да су му ноге од нечег поклецивале, да је пред њим један дугорепи алат поскакивао и пропињао се, да је то све страшно дуго трајало; али зашто, и куда, и шта се то догађа, он то све није знао.

Горе на галерији су се за то време препирали:

— Ама какав три! Зар не видите да је то рага?

— Добро, рага, али ја сам се кладио на њега, па да видимо.

— Та ви сте једна незналица! Зар не видите да се вуче као цркотина? Да је то раса, господине

мој, то би све цептало! Број три! Број пет, онај, црни, то је, ако хоћете да знате, коњ. И то вам каже један стручњак. Дабоме. Пет трка је тај тукао; све први. И то — еј хеј — и не види оне за собом!

Међутим су коњи стигли на мету и почели су да се уређују. Коњче број три ту тек као да јасно појми целу ствар. Поглед му се за то време мало разбистрио, као да је легла крв, и он је сад све јасно запажао. Међу оним разиграним, узнемираним, обесним коњима њега опет обузе несавладљив немир и страх. Црни га удари сапима и као да му нешто погрдно рече. Он се осети и мали и увређен у нечем до срца, и дође му да подигне главу и да заврисне и он; али се у томе нешто догоди и он само осети како му се расу неки талас по телу и како захуја ваздух око њега. Једва зна да су промицале неке ствари поред њега и да то нису биле врбе. Преко очију му је шибао онај тамни талас од којег се све смрачило.

— Хеј, Цуле, хеј!

Он као да се трже из сна. И што се ужасно уплаши од нечег кад не чу воз поред себе? Напротив, тутњале су копите околу, и само се видео ужасан сплет ногу који се све више мрсио. Дакле то он, он треба да се туче са свим оним оholим друговима који су га онако ниподаштавали? Облига одједном бездушност. То је, ипак, било друго нешто него његове врбе.

— Цуле, Цуле! — викну газда.

Њега текну и рани тај глас. Он хтеде да јаукне: Па шта могу ја?

Али се у то догоди нешто страшно чудно. Топот се смањивао и заостајао за њим.

Он осети како се у њему распршта нека радост, као пуцањ, То је био трен. А онда одмах секну, и неки поуздани напон сиђе у његов кош и у његове бутине. Као да помисли:

„Ах, тако дакле!”

Сад се све одједном сведе на оне две копите пред њим. Само њих кад би стигао! Само њих!

Распон се смањивао. Он није више мислио на њих. То је било за њега прстигнуто.

Но ено напред још једног. То је он, то је црни. Ах, њега, ах, њега да му је тући!

Но црни бежи, бежи. Ах, како је далеко тих неколико метара!

— Цуле, Цуле!

У њему је кипела нека радост.

Ах, газда, газда, што га удараш? — Зар не видиш да је њему још више стало да га прстигну но теби?

Да ли се то смањује распон? Не? Како то дуго траје! Он види само ноге. Посустају? Посустају?

— Хеј, газда, што сад не вичеш?

Ево су ту сами. Да ли се то већ тару? Ех, подвалио му је, па ухватио краћи завијутак. Али ће га тући хеј, тући га! Зарекао се!

Носе се напореде, у пени. Испружају вратове. Фрчу од беса.

Корбач га љуто заболело. Али то није газдина рука! Гле, збиља, газда га ваљда и не удара; или ваљда он не осећа? То онај други туче.

Хај, збогом, црни! Сад те се не бојим!

Пљесак се некакав ори. Газда му вуче узде. Каква је то глупост? Зар сад кад је требало да победи?

Али да, црни је иза њега. Тучен, тучен.

Њему играју рибићи, он фркће ноздрвама — гле, откуд му сад то? — и, како га газда окреће, њему долази, да извије реп, да их погледа све искосирке.

Али како поиграва од неустављеног залета и како се смирује, он полако савија главу и кроз публику опет пролази онако тихо, мирно, неугодно.

— Таква рага да добије! — љути се стручњак што је изгубио.

— Шта сам рекао? — смеје се аматер.

— Та, идите, ви сте једна незналица. Само с потплаћеним цокејима могу и такве раге да добијају. То треба поништити.

А увече, у коњушарници, коњче број три стоји пред пуним јаслима и не једе, него као да се смешка у себи и не подиже главу да погледа по својим друговима који се љуте и грде га на сва уста.

Зашто, зашто га и сад мрзе? Зашто и сад очигледно мисле да њему не приличи да добије награду? Откуд то кад им баш ништа није учинио?

Мидинета

Студенти су као и ласте. Гнезда што се у пролеће праве, у јесен напуштају.

Упознали су се преко огласа. То је било тамо негде у Макензијевој улици.

Он је спазио прво њену ногу, потом њену косу (плаву и тршаву), а најзад и мало вршка од њеног носића (кочоперног, малог као и она).

— Охо! Гле, гле! — рекао је он.

И пратио дуж целе улице (све брже и брже), прстигао је негде горе при врху, застао на једном осветљеном углу, сачекао је и таман кад је хтела да закорачи на тротоар он је скинуо шешир и пришао јој.

— Пардон, госпођице, јесте ли ово ви? — упитао је и показао прстом на оглас у новинама.

Она подиже очи; очигледно није разумела. Но ипак поуми да одмахне главом, кад он додаде:

— „Млада дама тражи пријатеља”. Млада дама, то сте ви, не варам се. А пријатељ, то сам ја.

— Баш и ви знате шта је пријатељ! — одврати она с висине.

— Види ти ње сад! Зар ја који сам (па подвуче латетично) целом свету пријатељ, да не могу да будем пријатељ толицном девојченцету као што сте ви.

Она прсну у смех на његове комично извијене обрве. А он је испрати до на три корака од њене капије.

Потом настадоше, мало по мало, облигатне шетње. Прво званичне, по „корзу”, Макензијевом. После улицама све спореднијим и спореднијим, чак до парка. Он с рукама у џеповима, она с носићем под ободом од шешира. Обоје са смехом на устима.

А кад су се, после неког времена, враћали тако једаред једном полусветљеном улицом, и баш након једне кратке (и код њих тако необично ретке) озбиљне паузе, она се заустави под једном сијалицом, подиже пут њега носић (те блесну под осветљењем), и рече скоро озбиљно:

— Ето, толико се времена познајемо, а нисте још ни питали како се зovem. — И насмеја се (дуго је издржала). — Ето какав сте ми ви пријатељ.

— Па Мидинета се зовеш, душо. Како да не знам.

— А шта је то Мидинета? — упита она сасвим озбиљно.

— Е, то је, знаш, нешто одмах до министарке. Она га уштину за мишицу:

— Кад ти кажем!

Она се смејала, али ипак помисли у себи (ко зна шта је тим мислила!):

— Видиш, ви'ш!

И тако остаде Мидинета.

А кад пролеће овлада, трава набуја, дрвећу отежаше гране, би им мало споредних улица (ноћи су тако краћале!) те решише и одлучише, и у недељу ударише преко брда у Топчидер.

Она је кидала булкама главе, а он прutom скидао чалме чичку.

— Ти не знаш, бре, да ја и песме правим! Јес, светога ми! — рече он одједном ударајући прutom по боци и подражавајући срамежљивог сеоског младиха.

— А на који глас, побогу? — одврати она тако исто нехатно.

— На који год хоћете. Ето на пример: на девети. Пази само.

Она му приђе ближе, држећи шешир у руци. Он поче, гледајући је одозго:

Баш је штета,
Мидинета.

Што су кратка твоја лета!

Ил' бар кад би стајала!

Дуже би нам трајала

Љубав, Мидинета.

— Ју, љубав! — преви се она од смеха, стављајући руку на уста. Но одмах потом стаде и упита:

— А што лета да стоје, кад је онда врућина, а пролеће да иде, кад је тако лепо?

— Зато, глупа девојко, што је онда потребно помање одела. Лето је студентска стара-мајка.

— И код моје стара-мајке је помање одела.

Он је одмери, па одмахну главом:

— У! Твоја је стара-мајка зима.

То Мидинета не разумеде, него угризе једну булку и потрча напред. Друг појури да је стигне.

Обиђоше све стазе у Топчидеру, лежаху у трави, ломљаху переце, пише бозу (неће она пиво, не воли, ето) и вече их затече на једној клупи. Ведри и несташни до сад, ту некако утихнуше.

Завален на наслон, он је гледао искоса у њен мајушан врат, бео, са ситним, ситним маљама. И као што му се мало час, жедном, тако нешто пило, тако му сад дође жеља (баш глупа!) да је полако пољуби у тај вратић.

Но баш су чудни ти студенти! Тако храбри на речи, а ето таку једну ситницу никако да удеси како ће.

А она стоји тако, и не миче се. И не слути ништа, нема шта!

Но најзад се он ипак усуди и полако, полако спусти руку на њено раме. Она се трже, оте се као опарена.

— Их, као да ћу да те поједем! ако те пољубим.

— А, јок! Љубљење ич!

Он окрете на шалу:

— И то ми је нека млада дама што тражи пријатеља! А, ја сам баш хтео пријатељски.

Али она је ћутала. Он настави:

— А што си ти бре, студенту ниједан, будала преисконска. Врат! Чудна ми чуда врат! Ама да ти да, да ти да... баш рецимо и уста, па немој! Кад кажем: нећу, — нећу.

— Кисело... добаци она тихо и с осмехом, кладећи ногама.

То га ипак жацну. Он заћута. Надури се. Она приметил, умири се. Поћута.

— Па добро, 'ајд баш пољуби. 'Ајд, 'ајд, пољуби. Да видим баш како је и то. Чудна ми чуда! 'Ајд, пољуби, де. Ви мислите ја се бојим.

Она му сасвим поднесе образ. Он се трудио да се држи надурено. Али се ипак насмеја, па је пољуби.

— Ето, баш ништа! И каква ми је то сласт? Баш као кад метнеш прст на прст.

— Је л' ништа?

— Баш ништа.

Он је обгрли па узе да је љуби у образе, у уста. Њој се сасвим зажарише образи, али је ипак непрестано понављала:

— Баш ништа, ништа!

Но кад осети да се нешто нагло поче да мења и на њему и на њој, она се одједном отрже и побеже.

Приближавало се већ лето. Сад су се љубили већ свако вече, седели на клупама у парку, прибијали једно уз друго, ломили руке стезањем, били све ћутљивији и све ређе се смејали, а већ увелико почели да се дуре, препиру, свађају, муче. Она је њему пребацивала да је мучи, он њој да ће га довести до лудила; она га је убеђивала како све она разуме; он њу како она не зна ништа.

— Кад би ме ти волео...

— Е, кад би ме ти волела...

Обоје су имали исте аргументе да једно друго убеди и исте разлоге да се наљуте, иако су доказивали две сасвим супротне ствари.

Свршавало се његовим бесом и њеним плачем, иза којих је долазило мирење, ништа мање бесно и лудо.

Али како све ствари на свету имају крај, то је најзад дошло и то вече. Она се сећа да је мирисала липа; он да је био одлучио да најзад раскине ту глупост.

Ћутали су и ишли. Знали су већ све стазе и богазе. Сумрак их је затекао на једном пропланку. Сели су. Он је запалио цигарету.

— Слушај, ово се мора да кида. Ја то више не могу да подносим.

— Зашто? — упитала је она сасвим наивно.

Он је погледао Мидинету. Чудна нежност и благост је била у њеним очима. Он је онда говорио, говорио, говорио; а она је само ћутала. Како се стишавао, она је привијала главу њему, почела да га чупка за раме. Он је спустио руку око ње, она се наслонила на њега. Он је пољубио и осетио како јој горе образи и како јој бије врео дах из полуотворених уста која је немоћно пустила да их љуби. Цептећи он је привио себи; она се немоћно, махиално бранила,

— Мидинета, Мидинета, мила моја!

— Ти ћеш бити добар, обећај ми да ћеш бити добар, — шапутала је она не знајући већ шта говори.

Потом је било суза, суза. Он је миловао по коси, по образима, преко тананих меких бедара, брисао јој сузе пољупцем, говорио јој како је страшно воли, удешавао јој ципелу на ногу. Она га је обгрлила око врата, ћутала и плакала.

А кад су силазили преко јаруге тамо негде код вароши, она му је, држећи се чврсто за његову мишицу, рекла поверљиво и насмејано:

— Знаш, страшно сам те се бојала. Сад те се више не бојим.

Он се осмехнуо самосвесно.

Кроз уличице су већ торокали весело.

Она га је, најзад ударила прстићем по носу:

— Ти си мушка уља, је л' знаш?

— Знам. Али само на пола. Она друга половина је твоја.

Цело лето су били заједно. Он је „страшно много” имао да ради за испите, па није ишао о ферију кући. Она је сваки час измишљала нове начине за вечерње шетње.

— Ју, бако, па и ја треба ваљда да изиђем мало на ваздух! Кад ми је доктор тако рекао.

Кад лишће поче да пада, студент би хитно позван кући. Отуда се и не врати.

„Отац ми је настрадао — пише он. — Морам сад да останем овде у радњи до бољих прилика”.

„Бака ми каже — пише она — сад више нема шетње, је л’? Јесен је, бако, кажем, захладнело. А извирујем једнако, све мислим неко ће да наиђе. Јуче сам била чак до пропланка, па тужно. Полежала сам и поплакала, као онда. Само сад је друго”.

„Не шетај ти — пише он — много по пропланку. Јер тамо ти има мушких уља, па можеш неког да зврцнеш по носу”.

„Пожури ти натраг — пише она — јер овде ме неки ђаци много поштују, а ти знаш своје друштво. А бака каже да није за мене да идем у школу, јер сам интелигентна, па ћу много да научим”.

Али писма од њега су била све ређа, док нису сасвим престала.

„Зима је, драги, зар те није жао мене? Ја сам ти рекла да се баш ништа не осети кад се пољуби — сећаш се? — Ал’ сам те слагала. Дођи, па макар ме и пољубио.”

И он је најзад дошао, већ је било скоро друго пролеће. Али је није пољубио.

Срела га је са једном другом.

— Мидинета, — кликнуо је он — јеси ти?
Како си?

Она се осмехнула.

— Што ниси дошао? — упитала је сасвим благо.

И он се осмехнуо.

— Бубам математику.

Само су се још једном нашли. Обишли су тад свој пропланак.

Лагано су се распричали. Она му је казивала о неком смешном младићу који је окупио да јој покаже неку чудесну јелу у Кошутњаку.

— „А што је снег?“ — кажем ја. — А он ми објашњава како је снег одозго на јели.

— Па дабогме.

— И тако ништа више? — казала је напослетку.

— Шта?

— Па то. Оно наше?

— А, оно наше. Е, то ти је, видиш, формула за пролазност. Почне, буде, сврши се. Почне, буде, сврши се. Круг. Математика.

— А министарка? Је л' тако и код њих та математика?

— Види, па Мидинета је и интелигентна!

— Нисам, само сам мало тужна. Онај смешни ми се баш допада много. — Хоћеш да ме пољубиш?

И загрли га, и пољуби га у уста, у уста; и само кад се окренула и одвојила, обрисала је крајичком прста једну малу сузу.

Обабестио га

— Је л' Ђурђе Марков, Марка ...де, како се оно презиваху?... Марка Јелисијевића?

— Аха, јест, јест, тај.

— Онај што има ка' чуперак овден на образу и по мало ка' врска кад говори?

— Е то нисам, право да ти кажем, добро уочио.

— Ама је л' Ђурђе Марков?

— Ђурђе Марков, ете, Јелисијевић; тако ми рекоше.

— Па то је тај; други ти Ђурђе Марков и нема у нашем селу. Онај што гор, поред пута, крај оног забранића, има кућу? И поред коша једно амбарче лечка ка' наерено?... Има, зорњачу му, једну рундовчину: никад с миром од ње проћи поред куће! Једаред ме у мал' све не поцепа. За-лети се, еј бре! па оволико преко плота прескочи. Не верма ти тарабу баш ка' да је и нема.

— Па тај ће ваљада бити кад кажеш да други Ђурђе Марков нема. У кућу му, рећи, нисам улазио.

— Ама тај је засигурно. Па за њега питаш? Добар, брате, човек; добар ка' један 'леб!... Ономад сам му свињу једну штројио, па кад би да се плати, ћа динар један да ми закине. Окупио: није така погодба била, па није. Ма кажи ти мени, велим, има л' нека измислица да се не ради, а да се 'леб једе; а за погодбу немој ништа да ми причаш: утувим ја

добро што се каже и у речи. Напоследку ми даде опет. „Ето ти, вели, ал' баш нек ти је арам!“ Ама само ти дај, кажем, а сад мени како буде... А онако добар човек, и не мож' бољи бити.

— Па то сам само онако 'тео да знам.

— Добар, брате, добар, нема ту шта. Оно има, да кажеш, ту фалинку, што је много женскарош...

— Ене?

— Женскарош, ама оп! Кад види пусту сукњу... Али ко то опет не воли? Мањ ко није жив. Што рекла једна наша снаша: ко то не воли, убио га Бог!

— Ма ко то не воли, њега је, пријатељу, Бог већ убио.

— И јест што кажеш. Жив човек мора мало да штрбне. Те и Ђука... Ономане му тако обудове сна — тог једног сина имао, па га некако неспретнохвати онај кајиш од вршалице, те на место! Само што га после покупише. — Обудове, кажем ти, она, кад прошле године, овам' те онам' те, у ње се, богами, дете нашло. Узбуни ти се — није да кажеш село; село гледа своју бригу — него свекрва црница. „Ја копиле, вели, нећу да храним. Оставио је, каже, мој син мени своју кост да га замени. Него ко је дроблио, нека и куса.“ Ђука се узврпољио: „Батали, каже, бабо. Нашло се, нашло: Божја воља. Где једе нас петоро, биће и за њега једног. Шта је оно, црв божији, криво!“ Раскравила му се доброта, ваљда, текнуло га. Но жена ни осолити. „Нека ми се вуче с очију, каже, па куд зна!“ И повуци, потегни, док ти се не испили, богами, да је Ђука дроблио. Накостреши ти се лепо у један ма' младица, па ће ка' иза трке: „А

неће — вели — светога ми, никуда ићи, него ће код оца свога остати где му је и место. А и шта се он ту ушепртљио, па богоради, кад би требало из пушака да пуца што сам му сина повратила.“ Језичаво неко створење: баш ка' да су јој се стари отуд из преко брда допртили. Ал' Ђука ти се, да видиш, одистински наљути. „Поманитала (тамо она!) каже — па језик прегризла! Мало ти је што ме брукаш, него 'оћеш и у грех да ме увалиш!“ — Но да видиш бабу! „Роспијо — каже — и вештице, да би ли вештице! То ли си масло смислила! Ти да се с белим светом вуцараш, а ја да те откупљујем! Мало ти је других, него 'оћеш и њега да опчиниш! А ти — вели она Ђуки — шта си ти зинуо? Ево ти је, па је венчавај, ако су ти толико зазубице израсле. Али да ћеш две парохије опслуживати, то се, попе, не уздај! Мене ти питај! За харем ти је, бој се, мало доцкан.“ Ужарила се баба, па то ти је. И како ти то после би: споразумеше ли се, истераше л' ствар на чистину — то они знају. Но дао Бог баба — зар што се онако узрујала — наскоро умре: пресекоше јој се дамари једнога дана, па само што зену. Тек младицу не успе да најури — није се ваљда дала — него је ено и данас код Ђуке: и слажу се, па бог зна како!... Дакле, то што ти рекох: сукњаш. А онако човек добар, па већ куд ћеш!

— Ја, ја. Стрефи се то тако, па ошамути човека, далеко било!... А лепа младица?!

— Лепа, нечастиви је, ка' погачица. Ама само да је видиш! Тек онда би плуцкао.

— Није, ја то — шта оно 'тедох да кажем? — по навици тако. Од дувана зар: љут некако.

— А 'оће и од дувана. И ја, зар, од тога.

— Па то сам знаш 'тео. Вели он мени: овако је, и овако је; и ништа, вели, не брини, кад ти ја кажем. Па реко': да распитам какав је, онако, човек.

— Ама, то бриге немај! Човек ка' и један у селу. И за кмета смо ми чак 'тели да га бирамо, кад беху оно покварени једни избори. Него му се, ка' за инат, нађе у кошу Митрово прасе... — Слушао си за оног Митра што га зову Черкез? Тамо му је кућа испод пута, баш где се скреће према риту. Дурашан један човечић и много воли да се цилита на коњу. Једаред се сјурио тако у један јендек, па све образ исекао. И сад му ожиљак стоји. — Е, тог Митра прасе нашло се заклано и ошурено у Ђукином кошу: по крви га нашли. И куне се Ђука у рођену ону своју бабу (жену, да кажемо) како су му то злотвори подметнули да га само љокну од јасала кметовских. Али јок! Не помаже. „Спремио ја — каже Ђука — казан, сапун да кувам; и налио га водом: као ујутру ћу рано да ложим. Ономад сам, што кажу, брва дебелог убио. Кад ујутру дрва се погорела, вода прљава и пуна чекиња — ла, мислим се, шта је ово сад? Питам жене: јесу ли оне што вариле и шуриле — јок! кажу. За чудо ми много. А ни у девете ми да погледам у кош. Он, знаш, празан, па и отворен: само што сам заклиндио врата, тек да су приклопљена. Кад, не лези враже, ето ти кметова, па право у авлију. Кад видех, каже, ону булументу од народа, мени се смрче. Видим већ колико је сати. Ал' дед ти сад нешто одговори ако умеш! Питају они: је л' то и то, и тако и тако. — Јок, кажем ја. Шта могу друго

да им кажем? А они ти, опа цупа, па право у кош. Баш као да су га тамо оставили. Е, вели, људи и браћо, па то је, вели, баш преко сваког образа и начина. Да је онај свезнајући Бог, па не би тако право пут ченгела погодио.” Али мангупарија ка' мангупарија. Не зарезује му правдање, него се још потпрдује: „Помело се прасе, па скочило на ченгеле.” „Није него потрчало да буде кметско. Да се подичи.” „Заклало се само и ошурило само, па једва чекало да га кмет загрize”. „Кад му сад, док и није кмет, тако трче прасци, шта ли ће бити док се закмети?” „Онда ће јунице да му докасавају и све из гласа да вичу да их закоље.” А онај Сава Прст, — спадало једно, а зову га Прст зато што му је сачма однела домали кад га је неко гађао што га је затекао у бостану на крађи — он грокће и квичи као прасе, а све виче: „Јој, кмете слатки, не дај да ме однесу, а да ме ти не окусиш!” — Те тако ти мога Ђуку збиља не изабраше. „Изде му — говорило се — прасе кметство”. А може да буде и да су му подметнули. И сва је прилика да је тако било. Србин ти је угурсуз. Али му се залепи тако, па сад кад га неко од оних наших спадала сретне, он не виче, као што приличи и као што је Рисјанима у завет остало: „Помоз' Бог, Ђуко”, него довикује: „Гиц; гиц, Ђуко”. Е, то му је као једна мала фалинка остала... А онако му не фали ама, да кажеш, баш ништа. Човек добар. И друг онако. Да попије с тобом, шлагоу да заигра...

— А воли карту, воли?

— Је л' карту? Па, да видиш, неће ти одбити. Ама јок, где одбити! Није он тај човек. Оно де-

сиће му се, рецимо, да побрка у карти, да се помете па да узме другу, и тако. Ал' сад, де! И то није што он то 'оће уз инат, него, да кажемо, није му слатко друкчије. Играмо ми тако једном џандара — јефтино: у банку — код Диме Цинцарина. (Диму Цинцарина знаш? Онај што ћопа и што му жена однесе пун сандук банака па побеже са неким пробисветом.) Елем, играмо ти ми, а Ђука, мало-мало, па туп џандара. „Ама много ми ти то, Ђуко брате, џандаришеш. Ка' да си, не дај Боже, од Ужица!” Шалим се, знаш, од муке. „Море, гледај си посла — вели ми Ђука — много је кад бију.” Али, да видиш: шала, шала — па и није шала. Узе ми, богами, једну, па другу, па трећу банку. Наљутих се, па то ти је. Гледам му у оне прсте: ајак! ништа приметити. Кад, не лези враже, у мене три џандара и велика, а три десетке и један џандар већ прошли. „Ајд сад, Ђуко”, силим се ја, па цуп велику на сон. Кад он: туп, па џандара! Ка' да га из рукава истресе. „А да чек, чек — велим ја — откуд сад тај џандар? Је л' изиђе један мало-час?” „Изишао, каже он, један, па други, па ће трећи,” „Ама стани, стани, љубим те! А ова три?” — па ти положим карте на сто. А стрефило се: треп у њега, треп у мене. Ја кад ли ти се — Ђука разгоропади! „Мене ли си ти нашао, чекмеце ти цинцарско!” Па ти осу на несрећног Диму — ни пас с маслом не би полизао. Као Цинцарин мени дотурио џандара! „Е, вала чујеш, Ђуко, — кажем ја — пас био ко опет с тобом карту заиграо!” „Ама не кажем ја то теби — правда се он — него овој цинцарској погани. Тако је то увек кад ми се он дошуња уз сто.” Е сад, де: шта да му кажеш? То

му је тако страст из рата остала. А онако човек и по. Имањце, да видиш, прилично. Са ћатом и са кметовима не може боље бити. И онако: сила човек. Способан. И добар што само може бити. Само му једно не ваља: што много лаже.

— А 'оће и да лаже, 'оће?...

— Је л' он? Ама кажи ми кад неће! Срели га ту једном на друму путници неки на колима, мрак се већ хватао. „Помози Бог!” „Помози Бог!” „Је л' ово, богати, пријатељу смедеревски друм?” — упитали људи. „То, богами — одговорио Ђука. — А куда ви, за Крагујевац?” „Не, брате, него за Смедерево.” „Их, браћо, па ви наопако идете.” „Ваљда неће бити, побогу? Је л' нам лепо горе рече човек: десно држите!” „А с које стране пута — вели Ђука — био тај?” „С оне друге од нас.” „Е, ако није био неки пијани Орашанин — јер, вели, њих ћеш мало кога трезног срести — или какав плањански ћилкош, па 'тео да вас насамари, онда знајте да је био Аџбеговчанин. Јер он ти, што се неће окренути, и не зна где је твоја лева, а где десна страна. Но удрите ви натраг, ако мислите стићи у Смедерево.” Окренули људи, терали, терали, наишли у зло доба на неку бабу: „Је л' ово, душе ти, смедеревски друм?” „Јест, душе ми.” И ко зна докле су тако ишли по ноћи, и не питајући ваљда даље, док се напослетку нису присетили да опет припитају. „Које је ово село, пријатељу?” „Лапово” каже им човек. „А је л' далеко до Смедерева, богати?” „Биће, каже, једно четири сата”. Овамо, онамо — види човек да су се побркали. Ал' ето ти јада, где они њему сад не верују: мисле хоће, шаљивчина, да их нагарави. И једва их некако

увере људи те се врате. А мој ти Ђука сву ноћ чекао кад ће да се врате и још натуткао неке ђил-коше, те их све по тачци испитали. Смејурја! — Но то и ђене, ђене. Али и онако: паљевина. Сла-гаће те док зине. Тако му то од оца остало.

— А и отац му таки био?

— Ау! Не питај! И данас у селу кажу: лаже ка' Марко. Ђука ти опет лаже, а све се куне да не лаже... Ал' се не куне ка' други свет; него му је као клетва то што све жене псује ономе ко те лаже.

— Е јест то изистински.

— Ама мене ти питај! Ја не знам кад ћу да зенем; а Ђуку бар знам. Не л' му лажа и пола имања однела, кад оно слага на заклетви, па га у'ватише, те је после мечку видео док се искобељао.

— А кад то, побогу брате?

— Било је то некако баш после оног времена кад 'ћадоше за посланика да га бирају. Јер то ти је, да кажемо, задружна кућа била у своје време. А задесило га то због оног истог Перице писара што га од министра ишчупавао... Не знаш то? Е, да га упиташ само, па ће сам да ти прича. Био, знаш, неки Перица писар — не знам жив ли је још и шта је с њим — а падао Ђуки неки као рођак. Служио он у срезу, а министар, не знам који оно беше, потегао па га најурио из службе. А то није први пут, него ко ће га знати колико је већ пута дотде најуриван. Испизмио се био на касу, па а се дочепа службе, а код њега мањак. Неваљалац један, да га нема! Елем, најурили га опет из службе. И то није, да кажеш, по партизанству,

него сваки министар га јури. Пацов, знаш шта је пацов! Шта ће ти он, куда ће — сети се Ђуке. А било пред изборе, и за министра дошао наш човек. Спопадне ти Перица Ђуку. И сад Ђука прича: „Хоћу ли, нећу ли — каже — ма баш, вели, хоћу. Наш је човек, ваљаће нам. Избори су ту, ја вајни кандидат, а он човек одрешит, није да кажеш кицош; вајдица ће бити. Ко себи, велим, не ваља, неће ваљати ни другом. Те ти ја и још два посланика из округа заједно са Перицом, па у Београд. Пријавимо се ми министру и он ти, човек, ка' што је и ред, каже да нас одмах пусте. Уђемо ти ми, а Перица остане у претсобљу и прилепи се уз кључаоницу да гвири и слуша шта ћемо ми да говоримо. Кажемо ми: така и така ствар, па смо дошли да молимо за тог нашег партијског друга, што га пизма партизанска прогони, ка' једног мученика. „Ама, каже министар, да се ви, господо и другови, нисте почем помели? Колико ја знам и како сам обавештен, тај је човек, брате, крао, и зато је најурен. И ту му спасе-није нема.” — „Ама ко то каже, побогу?” — „Сви кажу” — вели министар. На то ћу, вели Ђука, да се истакнем ја. „Немојте, господине министре, да верујете свету. Свет! Па ви бар знате какав је свет. Не л' су колико зимус оне неке новине из дана у дан писале како сте ви, не знам, шуме неке пољачкали, па палате за себе зидали. И сад да неки пријатељ ваш то поверује? Јок, брате, никад ни до века!” „Па јест, каже министар, поган је свет.” „Е па тако ти је, велим, господин министре, и са овим нашим Перицом.” „Па то ви онда велите, каже министар, да је он поштен човек?” „Поштен, господине министре, поштен”, велим ја, а она два

моја друга — шта ће? — потврђују. „Е па кад ви велите и јемчите...”, каже министар, као да нас искуша. Ема, де, мислим се, не натоциљавам се ја тако јефтино. „Јемчимо, како да не јемчимо”, велим му, а намигујем на ону двојицу да и они потврђују. Шта ће. У какво си се коло ухватио, онако и играј. „Е онда, каже министар, немајте бриге. А нашем пријатељу (чуј, нашем!) поручите да ми се јави, па ће све бити уређено.” Зафалисмо се ми, па на врата. А Перица с врата па у министрову собу. Сад се опет ми обесили о кључаоницу. „Ја сам, каже Перица, тај и тај и дошао сам због тога и тога.” Говори он то и све се клања, а једна му нога краћа, па мени, што гвирим, све се чини да ће да дући и да погоди министра право у трбух. „А ви сте тај? — каже му министар. — Баш ми је мило. Ја сам, каже, био рђаво извешћен. Али сад немајте бриге. Наредио сам већ, каже, да се вратите у службу. Сад су баш, каже, били код мене ваши и моји пријатељи и уверили ме да је све оно била потвора и да сте ви један поштен човек.” А Перица све повлачи ону краћу ногу натраг, клања се и понавља: „Хвала, господине министре, хвала господине министре, и то су поштени људи, господине министре.” То тако, знаш, прича Ђука сам и све псује Перици оца мангупског. — Е тај Перица га је после насукао да се, не знам шта оно беше, криво закуне; корсем, нека не бере бригу: да сам нечастиви дође, па не би ништа ухватио. Али, да видиш, браћа некако уфатила, те ти је мој Ђука платио ка’ вук кожом док се некако искобељао. А то је све зато што му лажа некако иде из утробе: сама. Није да кажеш што је онако рђав човек.

— Види се неки превејан човек. Тај није цаба ’леб јео.

— Ама видра је то, нема шта. Само то: што много воли да лаже. А ништа ти ја тако не мрзим као човека који лаже. Ономад сам се баш тако са мојом Перком поцавељао. Имам ја, знаш, једно девојче, вижља једна; баш згодна онако. Ама ценабет и пустихија, да је нема. Идемо ми, кажем ти, ономад низ путању између кукуруза; пошли сено неко да преврћемо. И како идемо и прескачемо преко валоба — још вода од оног плуска лежала по њивама, па све мораш војнички да закорачујеш, ако нећеш да те опанак превари — и баш се мислим како да изврдам једну меницу, а порез опет да пребацам на онај тамо рок, кад ти она моја застаде усред неког мувара, па ће ти, ни пет ни шест, мени у брк: „А мислиш ли ти, богати, мене удавати кад, или јок?” Ама баш равно овако: ка’, да речеш, да је нагла крчаг да се напије. Би ми ка’ да ми шамар опали. „Шта рече, мори?” — „То, вели. Ти, вели, немој, да се уздајеш да ћу ја код тебе, сено преврћући, седе плести. А то што причаш: те нема прилике, те није за нас, те много траже, — то ти, каже, другом продаји. Причао је мени каже, Ђука ча-Марков, да има баш момак таман за мене, него да си ти један ценабет од човека и да врдаш и изврдајеш, не би ли ти туна што дуже цаба копала и ткала.” „Ама, је л’ ти то, велим, роспијо (тамо она!), мени, оцу тако рећи, у брк?” „А да нећу мом покојном деди?” „Ма не лај, кучко — разгоропадих ти се ја (много ме уједе, право да ти кажем) — док те нисам овом вилом посред челенке. Да си ти кажем девојка од образа, ти би

пре у земљу потонула, но што би оцу о удаји што споменула.” „А то би ти, каже, хтео: да ја ћутим до века, а момци да пролазе поред мене ка’ поред турског гробља, и друге да их хватају? Мож’, мож’ и тако, каже, ма онда спремај се да једног дана омркнем, а да не осванем код тебе.” Е ’ћаше, чини ми се, пена да ми полети на уста. Да убијем, па то ти је. Није што прети, корсем, да ће да бежи. Кам’ да ’оће, мислим се. Него што тако са мном разговара, и што је нашла Ђуку лажова да верује. Но се тргох од зла, па рекох: дај да пробам од друге стране. „Ама молиш Бога, кажем јој ја, што ми ниси код куће и што ме мрзи да се јурим с тобом по кукурузима, а ја бих ти већ стуцао главу у земљу. Него, ’ајд сад! Само ми, велим, једно кажи, душицу ти ону (тамо њој) погану. Зар ти једног Ђуку Маркова нашла да верујеш, ону лажовчину, што ће комад из уста да ти излаже. А не знаш, црнице проклета, да он кога хвали, од тога дижи руке. И где си, напослетку, видеда, кажем, да Србин Србина хвали, а да су ту чиста посла. То може само, кажем, нека ујдурма да буде, и ништа друго.” Но оно: ајак! „Ујдурма, неујдурма, каже, ја ти рекох што ти рекох.” „А где ти то, кажем, виђаш толико тог твог Ђуку делију, те он, кажем, има кад да ти толико прича о ђувегијама?” „Охо, вели ми она, велики је атар сеоски.“ „А да то почем куца себе ради не лаје? Да то, велим, није матора цукела измислила да ти багим о ђувегијама дроби, да би те лакше преластила и у напаст навела?” „А, вала, како си потерао, каже, може лако и тако да буде. А не фали му, фала Богу, ни онако ништа.” „Аха, аха! — велим — тако

ми кажи. Елем, не фали?” „Не фали, каже, него је баш ка’ један момак и сутра може коју ’оће девојку у селу да узме.” Е ту ми прекипе. Видим: просто напунио јој уши, па ка’ да њега слушам. И како сам ти се био, мало по мало, примакао ближе, залетим ти се па за перчин. Немаде кад да ми умакне. Е тукао сам, бре брате, тукао, док нисам балдисао. — „Је л’ не фали, писак ти женски твој?” А оно, што је псето, јечи, извија се, а опет кевће: „Удри, вели, удри; ал’ биће и твојем тирјанству крај.” Нека, мислим се, да ја тебе за сваки случај на’раним мало батинама, које су из раја изашле, а после шта да Бог. И ко не би побогу? Зар видим лепо, где га лаже и у напаст наводи, а ја, родитељ вајни, да прекрстим руке и да се крстим?

— И јест му то мало ка’ сумњиво дође.

— Ама како да није! Зар он на снају своју, род рођени, што се каже, насруно, па неће на туђе челаде. А ово је моје погана сорта. И све се бојим, како се на мајку уметнула, да ће бити, може бит’, и прегрешила, анатема је.

— Ја, ја.

— Толико то за Ђуку Марковог, кад смо баш у речи. А онако добар човек и нема шта да му се приговори. По души и по савести. Али лаже, брате, ка’ Турчин; што јест, јест. То му само не ваља. А и то, да кажеш, за онога ко то не воли, ка’ на прилику ја.

— Е то сам, знаш, ’тео да знам. Прича он мени, прича: ’ајд, реко’, да видим каки је то човек; и је ли онако човек од поуздања. Ја имам, знаш, једног момчића, ехеј!, поодрастао већ, о јесени ће

већ, богами, у деветнаесту. Па бих, знаш, да га женим. Време му је.

— Време.

— Те тако, питај овамо, питај онамо; 'ајд, рекох, и код вас овде да припитам. Ко пита, не скита. А имањце ми је, онако, прилично. Дваестак дана земље, окућница поприлична, кућа нова, лане зидана, сточице за нас, фала Богу, задовољно, нешто би се и готовине нашло, кад би баш дошло, што 'но реч, да се преврћу џепови; а то једно дете — није Бог дао више.

— Аха, аха!

— Еле, наиђем некако на тог Ђуку Марковог — врска, што кажеш, што јест, јест; и баш ће имати ка' чуперак на образу, — па ми он каже да у тебе има девојка.

— Има, брате, има, и то каква девојка!

— Мало постарија, каже ми Ђука.

— Ама у дваесту тек што је ступила, светога ми. Ономад јој је, на Илиндан, рођендан што се каже, био.

— Мало постарија, каже, али девојка онако ваљана, и тако.

— Ама ваљана, па куд ћеш.

— А и отац јој, каже, има лепо имањце, и може уз њу да да.

— Па има, има, што да нема.

— Сад није, велим, баш да ми треба, него тек колико је ред.

— Па јест, колико је ред, рецимо. Без реда и није начин.

— И наприча ми, кажем ти, човек ваздан. Хвали, па никад краја. „Добри су то, каже, људи,

па само тако може бити”. И све жену псује оном ко лаже.

— Ама и то је добар човек, кад ти ја кажем.

— Те то сам, знаш, 'тео. И баш ти фала што си ме обавестио. И мени, знаш, малко ка' сумњиво изгледало; много ми се нешто куне — псује се да речемо — а све хвали и прехваљује. Па рекох: мора бит' да лаже.

— Ама то се он онако, из навике једне, куне; као уз реч му тако дође.

— А и ја, што кажеш, страшно мрзим човека кад лаже.

— Па то и нема ко воли. Само ако ти то, да кажемо, на њега мислиш, ту ич бриге немај. Што он каже, то је ка' светиња, ја ти кажем. И жену му, тамо њему, ко те слагао!

— Ама верујем ја тебе, пријатељу, и Бог зна како. Само оно за онај провадацилук што ми причаш, то ми се допада ка' мало сумњиво. Знаш како је: људи смо. А онако: фала ти и Бог зна како. И прошћавај, што сам те оволико забавио.

— Ма шта, забавио! — Него шта оно хтедох? — А девојку, овај, не би да видиш девојку?

— Нека, фала, за путем сам. Ја то само: за Ђуку Марковог сам хтео да се распитам.

— Ама човек добар, кажем ти, добар ка' један 'леб. Их, пријатељу, брате, што си ти један недоказан човек. И дед ти сад говори Србину по души!

Писмен свет

Смедеревци су, да кажемо, народ чувен, господине. По бистроћи, на прилику. Писмен свет! Пруга, што кажу, туда иде. Па, 'ајд свет! Него ни марвинче нећеш ти ту да нађеш да затумара. Свети ту нађе свој пут.

Нађем се ја тако — не знам кад ће оно бити — са једним... тако... омалешан човек, малко му само један прст фали. Нађем се, знаш, у оним вагону с њим. Трећа класа ка' трећа класа: Овамо један, онамо један, а он, човек, баш преко пута. Седи човек и ништа: пљуцка. Гледам ја: пљуцка, а са она четири прста све нешто трга са чарапа као да кајиш маже. И ножић, човек, из каније извадио и нешто тако око кајиша чепрка ли, сецка ли... Ко ће га знати! Нека га, мислим, нека сецка. А све ми нешто као дође познат. Ла, да л' ће бити Смедеревац? Но оно се као смркава, па не могу с брка да га видим. Саг'о се човек. — 'Ајд, реко', да запалим цигару. И како ја тако савијам, а неки преко клупе — господин ли је, трговац ли је — креснуо баш, Бог му дао, да запали.

— Чек', реко', не гаси!

Придржа човек, хвала му, ону ватру, еј! до прстију му дође док потхвати. Те ја опет да сед-

нем, кад ал' ми нешто промаче испред очију. Пипни ја брже за торбу.

— Хеј, реко', пријатељу, а пиле?

— Ене! — каже човек — да неће твоје бити? Ла, станару му, где се препознадох! А баш личило на моје.

— Јест, — кажем ја. — Лако може да буде. Има их и налик. Него се твоје, биће, помело, па остало код куће.

Виде човек да му говорим с разлогом.

— А да нећеш ти бити Крњевац? — питам га. Нешто ми се ка' чиниш познат.

— Крњевац — каже. — А ти?

— Ја Ажбеговчанин — реко'.

— Ама видим ја одмах — вели ми он — да ће то бити смедеревско пиле. Неће то да залута у туђу авлију.

Па узе да ми прича човек, а све ножић оштри о длан.

— Тако оно неки дан — прича ми, знаш, тај пријатељ без прста — оно неки дан код среза кога ћу да видим: Рака из Марковца накривио шајкачу, цигарицу завија, у кутију се загледао. А добар и бистар човек. Мој исписник. — Питао га командант: „Из ког си ти батаљона, јуначе?“ „Из орашког“, вели он. — И јест из орашког, у стварима. — Елем, пред срезом он стоји, и шта ћу да дознам? Овро ти мој Рака неком Николици јагње, па га капетан из пизме узео на зуб. Али он човек свестан, није да кажеш да је неки безписмењак, па лепо човек одговара:

— Немој, ти, госпо'н капетане, каже, душу своју да грештиш. Ама то је, каже, смедеревско јаг-

ње. То мањ да ошишаш, каже, па тако да погрешитор. Овако ће, каже, свака баба у селу да га позна одакле је. Нису то, да кажеш, шумадски јагањци. Смедеревско јагње, то одмах видиш да је смедеревско. А што Николица, каже, мисли да је његово, то се, човек, вели, помео. Њему, каже, знаш наличило на оно што је у недељу на ноћ преко Мораве преносио. Препознао се човек. А то ти је, госпо'н капетане, овако било, каже. Иде ти Николица, каже, иде друмом, па ће тек застати човек пред мојим тором. Стоји он, каже, пред мојим тором, гледа, гледа човек... Нека гледа, велим — каже као Рака — кад то човеку ствара вољу, да кажемо. Гледа он, а јагње блеји.

— Блеји, — каже, — Радосаве, ово твоје јагње, — каже.

— Блеји — као каже Радосав.

— Лепо блеји, каже. Ал' код мене, каже, не блеји.

— Их, забоба, зар си га заклао? — вели као Радосав.

И ето, по том блејању се човек, каже, преварио.

Писмен човек, знаш, Радосав. Али капетан неко створење неуверљиво, па му никако објаснити.

Хоће бити, неће бити, док се њи' два објашњавали, и док да се то извиди, а јагње одблејало. Нема га. Ето ти њих кроз два дана опет у срез.

— Смедеревско јагње, кад вам кажем, — вели Рака капетану.

— То ако је баш и залутало, да кажемо, оно ће да нађе свој пут засигурно.

А Николица потврђује:

— Јес', каже. И, ја то само, каже, што је залутало, каже. А онако што блеји, каже, то ако ће! Него ја гледам, каже, гледам: Ла, сирото, мора да је залутало! То толико. А кад је нашло пут, каже, онда ништа, каже.

Види капетан: смедеревска посла, те их најури обојицу.

Прича то мени човек, а оштри ножић о длан. И прихвата се онако у говору за батак.

— Та батак, каже, он ме преварио. Румени се ка' да га је моја Смиљка тиштала. Чудим се ја, каже, што се смилувала кад јој ништа нисам говорио. Ал' ди ћеш ти женама да уфатиш крај. Ко зна шта јој је спело.

— Немо' само, кажем, да се и у други батак препознаш. Та ће и мени ваљати.

И тако ти се ја и тај без прста спријатељисмо, и богзна како! А дај ме питај зашто! Мањ што ми излага онај батак.

Него, то ти је: бистар народ ти Смедеревци! Све ти је то писмен свет. Није вајде, пруга, што каже, туда пролази.

Ја устадох да пођем. Чича се дотаче шубаре:

— 'Ајд у здрављу, господине!

Па ме онда загледа, загледа:

— А опипај торбу, — рече — опипај, људи смо, Него да нећеш, почем, и ти бити Смедеревац?

Муса и Марко

I

Ошину Муса бакрачлијом коња и са своје куле слете падином пут друма. А за њим његови мрки момци.

И како се гоњаху путевима и странпутицама, тражећи зулума којега не беше, налетеше на једном стрњишту на стадо себарских јагањаца.

Насмеја се Муса да их копљем лови. И како их дизаше, добациваше их момцима да их хватају.

Писну чобанче да дозове село.

Мишљаху сељаци вук је, те потеци моткама и мотикама, мушко и женско.

Али кад их спази Муса, разјари се љуто и загна се међу њих као међу стадо. Мрк како беше, страшан како беше, слете се међу њих, измахујући бакрачлијом насумце. Халакнуше Турци за њим.

Преплашише се себри од љута Турчина. Бејаше велик, наоблачен, а брци му пали међу уши коњске.

И како му узмицаху с пута, Муса досегну само једно злосретно дете, окрзну га љутим оруђем и оно с писком, ничце, паде у орање.

Нико не поуми да му притече у помоћ од страха пред бесним Турчином. Само једна девојка застаде, и, кад се обазре, пође пут детета. Сестра.

И само један дечко што измахну неким оштрим кременом те погоди једног Турчина посред ока. Брат.

Али и не спусти руку, а дванаест копаља га прикова за земљу.

— Куда, крме? — зацикта Муса.

Бејаше му крв на очима као да њега погоди камен.

— Алахово бејаше да га убијеш. А Христово је да га покопам.

Цептала је, а мирно говораше.

Муса задржа измахнуту бакрачлију.

И како му се раставише обрве, нешто блесну у очним дупљама.

— Ако ја дам, каурко пркоснице. По Христу ће га вране пождерати.

И како гледаше нетремице, затресе му се брк у осмејак.

Девојка се не обазре, већ пође детету.

Баци се Турчин с коња, и, како јој прискочи, ухвати је за рамена.

— Одвешћу те ја, да не страхујеш.

— Шта хоћеш још од мене? — задрхта девојка и отрже се из гвоздених прстију. А кад му загледа у очи, уснице јој пребледеше.

— Јагњад сам на копље низао. Но их не бејаше довољно.

И како се грохотом насмеја, понесе је преко орања.

На братов труп јој главу положи.

Од ужаса и дивљаштва девојка изгуби дах. Под главом јој је још дисало дете на самрти.

Поцепа јој Муса јелек и зари јој се у груди.
Тај додир беше од свег ужаснији.

Као звер у безумљу зари му она зубе и нокте
у врат. Крв шикну, и одвратно парче меса остаде
јој у зубима.

А он подиже главу и засмеја се над њом.

Тад јој клонуше руке и навреше љуте сузе

Није се бранила више до немоћним дрхтањем
и затварањем очију. Само су колена грчевито сте-
зала тканину која се цепала и пуцала.

Но кад јој бедра разнажена дотаче рука, она
се очајно изви последњом снагом.

Међу силавима блесну јабучица од ножа. Јед-
ним махом она га истрже и одоздо потеже на
Турчина.

Но он то спази и предухитри је. И како јој
одби руку својом, она окрете нож у себе.

И Муса је оскрнави полумртву над полумртвим
братом.

У селу су сва врата позатварана, и отуда се
не чује ни јецај ни клетва.

Само се један искрао. И кад би на врх косе,
довикну што га грло носи:

— Чувај се, Муса, Марка!

Муса се трже, послушну. Али не дочу.

Како беше острвљен страшћу, изгризе мртвој
девојци дојке.

А оргијање његових момака пред селом удави
себров крик и потоци мирни предео у пијани грохот.

II

Бејаше с Марком у лову Мина Тетовац са
својим дванаестогодишњим сином. И момчадије кол'-
ко требаше.

Устрели Марко јастреба тако да овај западе
на врх дрвета.

— Пузај се, Мина!

Но дрво бејаше танко, глатко и високо до пр-
вих грана, а Мина мали и здепаст.

— Да се је ту како дочепати мете, пузао би
се сам, а не би гнао мене да те брукам, — одврати
довитљиви Мина.

Ослони се на копље Марко и добаци се до
под слеме дрвета. И у три мицаја обеси се о прву
грану. И опучи се отуд управ на Мину. Претури
се три пут злосрећни шалција.

— Пузај се, Мина, клетвениче!

— Кад би дрво било према Мини, ваистину
не би било према Марку. Децу ову гони да ти на-
личе. У моје доба дрвеће ниже бејаше.

— Ја ћу се успузати, — јави се Минин дечко.

— Пузај се, Мина, или ћу те копљем дизати!

Покуша Мина још једном на шалу:

— Могоао би се онда хвалити да си место вепра
Мину ухитио. Куд би ти слава на таквом печењу!

— А ти се онда хватај! И пази! Ако паднеш,
на копље ћу те дочекати.

И како га бејаше дохватио, баци га међу гране
од дрвета.

Не стиже Мина ни да се освести: шта би. По-
граби за најближу грану. Но она се скрши и зајед-
но с њим, уз прасак, полете земљи. Само што
Мина повика:

— Узбрах ти јастреба!

Около момчад окамењена у стрепњи.

Но Марко дочека Мину на руке и баци га на ледину.

— Брах дрва и досад, но никад у лету, — утеши се Мина, чешући кук.

А Марко прште у смех.

— Виде ли како јастреби слећу?

— Видех, вала, и зашто јагањци беже од њих.

Једно момче се беше већ успело и снело јастреба.

Како пођоше даље, Марку се прохте песма.

— Певај ми, Мина!

— Не смем од виле.

— Певај, ил' ћу те везати курјаку за реп!

— Кад би твоје памети био курјак!

— Певај! Снивао сам Вукашина па ми срце проврело од радости.

— Да је он тебе снивао, мање би се обрадовао.

— Просио за мене девојку, па ни једна не хте поћи! А, душе ми, да сам ја хиљаде просио за њега, ни једна му га, мајци, не би одрекла.

Па кликну иза гласа и прескочи дванаест пратилаца.

А кад планина сва одјекну од његовога гласа, он јој одговори још снажније:

— Хеј, планино, бојиш ли ме се?

Насмеја се Мина грохотом.

— Смејеш ли се ти то мени? — брецну се Марко.

— Одговарам ти уместо планине.

— Ено како она одговара, тупавче. Дванаест

пута понови што ја кажем, као дванаест покорних соколара.

Уједе једног момка гуја те добаци:

— Од Мине би се уплашила, па не би ни проговорила.

— Деране, ниси ти Марко! — отсече Мина.

Па како га докопа за колир, баци га низ крш. А онда се наднесе над падину по којој се кршило грање и дрвеће:

— Донеси ми, дрекавче, воде! Ознојих се подижући те.

Ударише момци у смех. Марко их надгласи:

— Аферим, Мина!

И запева из свега гласа. Па кликну опет:

— Планино!

— Ти ловиш ваздух, Марко, — добаци му Мина. — А од тога лова се нећемо наситити.

— Ако те ја будем кљукао њим, нагојићеш се да те нећу моћи понети.

Но у то један јелен, уплашен виком, налете испред њих на стену; па како би провала пред њим, застаде. Али се, пред ловцима који полетеше, одлучи престрављен. И само што дохвати другу ивицу.

— Гађај, Мина!

И док то рече, пусти Марко стрелу за јеленом. Она га прикова за други брег.

— Ено ти, прождрљивче, меса. Скачи за њим! Погледа га сад Мина озбиљно.

— Јеси ли ти при уму?

— Скачи, или ћу те бацити у урвину.

Занеме Мина, умукоше пратиоци.

Виде Марко да је прекардашио. Поћута.

— Ко сме? — повика напокон.

Минин син се у трку одмаче, па се залете. Ухвати га Марко у лету.

— Ти си луђи но ја, — рече љутнут, и баци момка у шипраг.

И како стаде, набраних обрва, он одједном — као да ће да га баци у провалију — завитла Мину себи иза плећа. И залете се с Мином на рамену.

Прелете Марко преко провалије као кобац с јагњетом. Двадесет стопа даље од јелена.

Поиспадаше момчади стреле из руку од чуда и од страха.

Само Минин син јецаше у жбуну од стида.

Но и не предахнуше, кад се орлушина са два јагњета на себи устреми натраг. Бејаше ужас погледати то брдо што прелеће преко провалије.

Штрчала је стрела из јелена и свирала у лету као да је бачена да момчад прострели. Окрете момчад главу у страху од тог призора.

Паде Марко на саму ивицу обронка. И да не падеше преко њега Мина и јелен и стрела се заби у ледину, и да га не задржаше својим теретом, би се Марко сурвао у бездан како му се нога опучи.

Притрча момчад; успуза се Марко.

Зачуђено је гледао јелен као да је заборавио стрелу коју је донео.

Без даха је лежао Мина са носем у трави.

Гурну га Марко ногом:

— Устај да једеш! Донео сам ти ручак.

И завали се у траву од лудога смеха.

Мина се полако диже, обазре се, прекрсти.

— С тобом ја више не идем у лов.

Па се онда и он насмеја на Марков смех.

— Ваистину, као да са другог света долазим. И момчадију обузе кикот.

— Па како је тамо? Ето, да ти није Марка ни то не би знао.

— А да смо пали, јадно ти смејање?

— Ја сам био до камена. Него, дери брава! Ро-гове ћемо ти јелење ставити, да казујеш свима како си прескакао провале.

— Можеш, вала, посад и бивоље. Ноге ми јелење, знам, не можеш ставити.

У смеху Марко заспа и посава док се испече брав. И усну како му Шарац (који би увек остајао да пасе сам и долазио Марку по гласу) дотече гоњен курјаком. Ускочи Марко на Шарца; курјак за њим на сапи. Ал' како га дохвати Марко за гриву, он га живог узнесе под небо. И тако скочи с коња и допаде ватри, где момчад јеђаше јелена. И, спусти курјака Мини за врат. Препале се Мина и мољаше за милост, јер му се курјак заквачио шапама за врат, а чељусти му над собом не види. Режи курјак, али му се не да шкљоцнути зубима од тешке руке Маркове, која му је скупила сву гриву у пест. Момчад се смеје и боји; а курјак се још бесније копрца што га голица мирис од срнетине. Потом га завилча Марко и метну Мину да га јаше. И нареди му да с њим прескаче преко ватре и још оба, гладна, преко пецива. А кад се исмејаше до воље, баци Марко курјака у ону исту урвину што је мало час прескакаше. И како паде курјак, све му се кости поломише.

Прену се Марко кад га Мина — из далека, јер бејаше зао иза сна — пробуди. Исприча сан уз јело Марко и смејаху се сви Мини с Мином заједно.

— А могло би ти и то пасти на памет. Где те коваше кад ти памет не доковаше?

— Тамо одакле ме послаше да је теби докујем. Устај, прохтело ми се да те јашем. Да истерам страх од јелена што је у теби.

— Не, вала, па да ћеш ме опет преко урвине. А како сам отежао, било би ти то последњи пут.

— Изгазићу те прво да спласнеш.

— Гази!

Па запева:

— Виле грдне, су чим се борите
кад зулуму крај не учините?

Баш доједоше и залише се вином, кад допаде себар што утече испред зулума.

По кликтању и по одјецима у планини дође Марку на траг.

Како паде, исприча на душак шта је Муса починио. Све и не могаде од стида.

III

Кад чу то Марко, спопаде га бес.

И како скочи по Шарца, па га не спази; и како завика, а он се не одазва; и како се ухвати за бор од јада без мете — он га свега поломи. И дограби стену над њим, два пута коњу до рамена, и завитла је у језеро под урвином. И плъсну вода до неба и сасу се плъсак на шуму.

А Шарац завриска негде далеко, и сручи се као скотрљан низ стене, и укопа се пред Марком, цептећи.

Завитла се Марко на коња. Изви се Шарац као талас, и прими у лету лет. И не осети да му Марко гриве почупа.

Да видиш како пролетеше!

Од самог фијука лишће је са грана у облацима слетало за њима.

А кад се докопаше поља и друма, би само чујан ветар од једне црне сенке на једном сивом облаку.

Не бејаше велики Марко. Савијен у гвозден лук, чинило се да зубима држи коња за уши и тако га зауздава.

Сељаци се у пољу у страху окретаху.

„Марко, Марко!”, ишао је шапат, и људи бежаху и савијаху главе у страну, као да ће им је и сенка његова одрубити.

Неки сељак с колима, кад чу фијук и спази облак, потрже волове за рокове да склони двоколице с пута. Али стиже само да их искосири.

Марко их прескочи и ишчезе.

Обазреше се јадни Турци на олују иза себе.

И попадале им дизгини из руку.

Ободоше коње у јендеке. Само један злосретник не стиже. У страху успе још толико, да извуче сабљу и испружи је према глави.

Како пролете, Марко му је преполови и још му пола главе скиде.

Обре се Шарац у месту.

Као светао обруч обви се сабља широко у круг око друма, и што закачи не остави. Не стиже се ни да се бежи, ни да се виче.

Од облака на очима Марко још не умотри Мусу. Али га Шарац доведе преда њ.

Како се наднео беше као устремљени орао, Марко одједном опази под собом његове опуштене бркове.

И кад се погледаше, Муси уздрхташе вилице. Залуд је држао топуз. Над њим се, као две горе, тресле Маркове обрве. Изгледало му је као да се планина, са свим муњама и облацима, накренила да се сруши на њ.

У њега се сручи такав страх, да само подиже руку челу и наже главу да се склони.

Али Марку блеснуше очи као да се облак просуо у муњу.

Одбаци топуз; скочи на Мусина коња. Планина се сручи на планину.

Издигоше се у коштац у седлу на унезвереној животињи.

Понада се Муса; ободе коња да клекне на предње.

— Шаро, хуљо! — зацикта Марко.

И устреми се коњ на коња.

Пропе се Мусин, и узнесе Марка на врату. И, усплахирен, даде се у бесни трк, носећи на себи један укопчан сноп.

Сем Шарца нико их није гонио.

На коњу, зуби у зуби, клали су се гнев и очајање.

Виде Муса да ће га однети ветар; попуштале су укопчане пете, док му се оштри једни зуби подвлачили под гркљан. Викну на коња да стане.

Али га замузну Марко. И откопчавши руке од Мусе, одбаци се ногама од животиње. И како налете на Мусу грудима, тако излетеше оба у ваздух низ сапи.

Под Марком, на земљи, поломише се кости Мусине.

Допаде Шарац и спусти ноздрве земљи.

— Шта гледаш? — отсече се Марко, устајући, — убио сам ногу, па шта!

И, рамајући, доскочи до седла.

На ледини, над простртим Турчином, остаде коњ у небо подигнуте главе, њиштећи.

Крвав и љут, не прихватајући се узда, јурио је Марко пољем натраг.

Сем посечених не нађе никог више.

Но како удари уз падину, насумце, преко поља, наиђе на једном гувну на необичан приказ.

Насрнуо беше бик на жену са дететом у наручју. Избезумљена, бежала је она око храста и између пластова око њега уплаштених.

Довикну Марко коњу.

Али кад жена спази Марка, заборави на бика и потече уз планину.

Застаде бик с репом у вис и с роговима пут коња. Али као да се предомисли, па потече за црвеним шалварама.

Но таман да стигне несрећну жену, ускочи Марко на њега. И како га ухвати за рокове, тако му изви врат и пригна ноздрве земљи.

Један тренутак су пуцале жиле. А потом се животиња питомо простре по земљи и притиште му ону другу, здраву ногу. И док је он извлачио колело, очи у бика гледале су добро и умиљато.

Пала беше жена од трчања и од страха.

Па таман поуми да скочи и опет бежи, кад виде да је касно.

Како Марко стиже, она процвиле:

— Посеци мене, поштеди ми сина!

Марко се грохотом насмеја. И показа на бика:

— То је већ други којега сам данас оборио.

— Ја сам Мусина жена.

— Он је био први.

И помилова дете по глави.

Па нарамљујући сад на обе ноге по мало,
приђе полако коњу.

— На колена, слуго никојева!

И седе попречке на поклеклога коња.

Жена не устаде. Отворених уста, разрогаче-
них очију, испрати га она до завојнице, седећи.

Низ друм су лагано ишли Марко и коњ. Он
се устурео у седлу, као да се наслања на своју
сенку, прекрстио ноге, забацио јагњећу шубару на
теме, и како се клати коњу по вољи, запевао је
иза гласа:

— Нуто јада, не окусих вина,
а пијан сам, Шаро злосретниче!
Ја сам, пијан, тебе зној пробија.
Коме ли су задушнице сутра?

А Шарац, како подешава сапи да их гипкије
креће, тек подигне главу и обазре се на затурену
јагњетину.

— Ту је руно, одрали га нису,
нит ће скоро, Шаро побратиме

А покрај пута иде шапат:

— Марко, Марко!

И прикупљају се себри на пут, и осмејкују се
у гомилицама, и испраћају га далеко задивљеним
и захвалним погледима.

САДРЖАЈ

	Страна
По трагу	5
Познаник прича о псетанцету	62
Смех	70
Делић пута	77
Трка	85
Мидинета	91
Обавестио га	99
Писмен свет	114
Муса и Марко	118

КАКО СЕ ПРЕТПЛАЋУЈЕ НА „НАШУ КЊИГУ“

„Наша књига“ излази сваког месеца сем јула и августа. Она доноси само приповетке, новеле и романе наших савремених писаца, без обзира на то да ли су ти писци „стари“ или „млади“, без обзира на књижевни правац који тренутно заступају и школу којој припадају, постављајући им као једини услов да су у својим стварима нови, добри и занимљиви.

За једну годину свога излажења „Наша књига“ је стекла пуно поверење својих читалаца, наишла на најбољи пријем и подршку код критике, повратила помало изгубљену веру у наше писце и у лепшу и завиднију судбину наше књиге.

„Наша књига“ је најјевтинија књига. Броширана или повезана у чврст и елегантан платнен повез, она има десет до дванаест штампаних табака (160—190 страна) и технички је опремљена врло укусно.

Уредник „Наше књиге“ је Ж. Милићевић, а издавач књижара Геца Кон а. д., Београд.

Поједине свеске „Наше књиге“ у књижарској продаји стају 15 динара. У претплати свих десет књига које изиђу у току једне године стају 120 динара (за примерке повезане у платно 100 динара више). Полугодишња претплата је 70 динара.

Претплата се шаље: издавачкој књижари Геца Кон а. д., Београд, Кнез Михаилова улица, 12, или на чековни рачун Поштанске штед. у Београду број 56742.
